

מלכות (שם פל"ט). גם רכי מנחם היה כאחד מהם אשר הם עצמם עוסקים בחכמות ומתרגמים על אחרים העושים כמותם. במר רוחי ידבר על רבים מבני זמנו הנפתים אחרי הפחילוּסופיא (הקדמה ובכ"ט בפנים). אבל בכל זאת כבר את הרמב"ם בסורא, וחלק גדול מספריו לקח מתוך ספריו רבינו משה, וכן הודיע בהקדמה ספרו. אכן בשני מקומות דבר קשות נגדו. בהגיע לדבר על הבריאה מן האפס המיוחלט אמר: כי יש דעות זרות בזה על דעת הרמב"ם כמותם, מהם אני חפשי בסורא אל תבא נפשי (מ"א כ"א פ"ו). ועוד במקום אחר טוען עליו על שהאריך לקנטר ולהוכיח גדולים שעברו והבאים אחריהם על שהיו מקבלים מנת מן הקהל שהיו מרביצים שם תורה, והדבר היה רע בעיני רבי מנחם ואמר שהרמב"ם הכריע על טעותו כי לדעתו לא היה היום מרביץ תורה ומורה הוראה לרבים ופטרם בארץ ספרד שנתמעטו שם מקדם לומדי התלמוד הבבלי (מ"א כ"ד פכ"א). בענין ההיראה היה תלמיד נאמן לבית רבינו אשר, יותר מעל כל המחברים והפוסקים ובעלי החדושים והתוספת סמך באסיפתו על הסכמת הרב רבינו אשר, ועליו אמר: כי הוא היה בקי בחורי תורה ובעל היקש וסברא נכונה. והסכים על האמת ועליו יש לסמוך (הקדמה), הוא העמיד התורה על כנה מאז בואו לספרד והרביץ תורה והעמיד תלמידים הרבה הוא ובניו אחריו (מ"א כ"ד פכ"א). הדבקות בתורת הרא"ש וההמשך אחריה בהוראה היו בכל ארץ קשמיליה לחק ולא יעבור, כל הימים אשר הוא חי ואחריו בניו נהגים בדרכו ונתנו מרוחו עליהם. ועל כן אבדה בארץ הזאת התשוקה לעשות חדושים להאריך ולהעמיק בדברי קושית ופרוקים שהם רק הציצים והפרחים, אמנם הם לא רצו הפרחים אשר בין לילה יבולו, הם רצו אך הפרי הוא הפסקים ועמק ההלכה. בני הרא"ש ותלמידיו ותלמידיו בניו אך לזה נשאו עיניהם כלמדם יבחוריהם וזה פלס הנתיב לכל יושבי הארץ הזאת, ובכל עניני הוראותיהם סתבו רק עליו ואף יותר מעל הרמב"ם. ומוזה נראה כי קשמיליה מנת היא נבדלה מכל שאר ספרד. כי בכל יתר המדינות היתה סמיכתם בהוראה על הרמב"ם. אמנם בתלמוד תורהם הלכי אדרי הרמב"ן והרשב"א, וכל גדולי החכמים בספריהם בחרו להם שמהם ולרא"ש אין זכרון

פרק שלשה עשר

בעלי החדושים במאה השנית

קבוצת הלכות ורינים היא מלאכה מצד וחכמה מצד. מי אשר ישים פקודתו לקבץ רק דעות מדעות שונות לאסף דעות מדברי הפוסקים ולחבר את כל אשר מצאו אחת אל אחת ולהביאם בספר לזה לא נדרש חכמה ומדע הרבה כי אם ספרים הרבה, היא רבת עבודת בשר ומעט יגיעת רוח. טמין הוא חס רוב קובצי האשכנזים האחרונים. אכן לקבץ כל דיני ישראל הנפוצים במקומות שונים ולהוציאם משם בעיון ובחקירה ולסדרם בסדר חנווני ומדעי וללבשם במליצה נאה ובלשון ברורה על האופן שעשה הרמב"ם לפי דרכו והרא"ש והמור לפי דרכם זה אינו מלאכה לבד כי אם חכמה מפוארה. כן היו ארחות חכמי ספרד רק במלאכת מחשבת כזאת מצאו חפץ. והנה ספר משנה תורה בעבור עומק החכמה אשר יש בספרו היה ברוב ארצות ספרד לאורים ולתומים, אמנם עם שלא היה איש בספרד אשר לא הכיר ערכו ואשר לא כרע ברך לפני גדולת חכמתו כל זאת ידעו הגדולים שבדור כי עוד נדרש דבר גדול לשלמות המלאכה והוא לגלות תעלומות החכמה השוכנת בקוצר מליו ולהוציא לאור שפוני טמוני מעמיו וסברותיו ומקורותיו! גם מעלת הלכות האלפסי לא נגרעה מזה בספרד

גם הן היו לנכ בעמם והיו להם מקור חכמת התורה, ואמנם גם להן עוד חסרה מעט שלמות, כי אין מספר לכל הדברים הסתומים בהם אשר צריכים חזק וביאור. ועל כן היה הזמן דורש להשלים מה שהחסיר ולבאר מה שחסר בהלכותיו. אך להניע אל התכליות האלה כבר פנו הדרך מעט גדולי בעלי החידושים בעמק עיונם וסברותיהם ופלפולם, הלא הם הרמב"ן והרשב"א ואחיהם הריטב"א הם הגו ותקרו בהלכות הרי"ף והרמב"ם וגלו תעלומות חכמתם כאשר עשו עם התלמוד עצמו, אבל לא עשו מחקריהם על ספר ההלכות על סדר כי אם נמצא מהם רק במקומות ספורים לעתים שהודמן לפניהם בחרושיהם על הנמצא אחת הנה ואחת הנה. ואולם בדורות האלה נשתנו הדברים מאשר היו. עתה היה נחוץ השלמה יתירה מקפת ביאורים על סדר אלה ההלכות, כי לעת עתה היה הלכות הרי"ף והרמב"ם האיתנים אשר ההוראה בספרד נשענת עליהם, פסקיהם היו לחק ברוב המדינות ההן, ואף כי מאו רבים הקמים עליהם בקושיות ובהשגות, כל זה איננו שיה להם לקהלות ספרד להפיל אף דבר אחד ארצה מכל דבריהם, ולא סרו מאחרי פסקיהם ימין או שמאל (שר"ת הריב"ש סי' ל"ז סי' מ"ד ובכ"ט), והיו הרבה קהלות בספרד שהסכימו הקהל לרין על פי ספרי הרי"ף והרמב"ם (שם סי' שפ"ה), והשתרשה ביניהם זאת ההסכמה עד כי גם הרא"ש השתמר מאד מנמיות מדבריהם בדעתו, כי בכל הארצות ההן נמשכים אחרי הרי"ף והרמב"ם (שו"ת הרא"ש כלל ל"ב סי' י"א), ועתה ראו גדולי החכמים בדורות האלה כי חובה גדולה היא להם לאזן ולחקור ולתקן בדבריהם, לבאר סתומותיהם ולהצדיקם מן הקושיות וההשגות למען יהיו ספרי הרי"ף והרמב"ם כחבור עם פירושיהם והצדקתיהם נכונים ומעותרים להוראה ולהיות הלכה בישראל ולמעשה הוזה נעזרו מחרושי הרמב"ן והרשב"א והריטב"א אשר היו מוריהם ומאוריהם.

אחד מן המשתדלים לפרש הסתומות בדברי הרמב"ם ולהראות המקורות אשר שאב מהם ולהצילו מן ההשגות והקושיות היה הרב דון וידאל אל די מולש א הספרדי מבני מלכות קאמאלוגיה, הוא עשה פירוש נחמד ונעים על רוב ספר משנה תורה. שנת הולדתו גם שנת מותו לא נודעה לנו ברור. וקרוב הדבר כי ימי פעולתו נופלים בתחלת המאה השנית⁽¹⁾. את ספרו קרא בשם מגיד משנה, ותחלתו בספר זמנים כי כן מבוואר מתוך הקדמתו לספרו בה אמר: והנני מגלה מעט סדרו בהן בזה הספר וביתר הספרים אשר יגמיר השם עלי לדבר בהם ולבאר עניניהם. ובאמרו "זה הספר" כוננו על ספר זמנים מבוואר מזה כי בספר זמנים החל לכתוב פירושו ולא עשה פירוש לשני הספרים הראשונים: ספר טרע וספר אהבה. גם זאת נראה כי לא חבר פירושו משם והלאה על סדרי ספרי הרמב"ם כי בקצת מקומות בספר נשים וספר קדושה (הל' אישות פי"ד הל' והל' איסורי ביאה פט"ו הי"ג), נמצא כי הוא רומז על דברים שהזכירם וכתבם כבר לפני זה בספר קנין ובהלכות מכירה, מזה יוצא לנו ברור כי ספר קנין כבר היה כתוב בעת שחבר ספר נשים, ועל כן בלי ספק כתב פירושו לספר נשים באחיזה. בין פירושו הנמצאים בדפוס אין ממנו פירושים על כל חלקי ספרי הרמב"ם. בספר זמנים חסרו פירושו להלכות שקלים גם להלכות קדוש החדש. בספר נשים יש לנו פירושו עד סוף הל' יבום וחסרו להלכות נערה בתולה ולהלכות סוטה. על ספר קדושה נמצא פירושו על הלכות איסורי ביאה ועל תשעה פרקים מהלכות מאכלות אסורות ולא יותר גם לא על הלכות שחיטה. בספר נזיקין חסר הפירוש על הלכות רוצח. ומפירושו לספר קנין חסרו להלכות שלוחין

ושותפין

(1) שני מחברים הריב"ש סי' שצ"ח ובעל כסף משנה בתקדמתו כתבו עליו: אחד קדוש סדר אולי יש לשפוט מזה כי הרב בעל סגור משנה את על קדוש השם אשר ע"כ קראתיו קדוש. דוד ה"ה.

ושותפין ולהלכות עבדים. פירושו לספר משפטים יש לנו בשלימות ולספר שופטים המרים כולם. וכן לא נשאר ממנו פירוש לכל החלק השלישי הכולל חמשה ספרים. יש אומרים כי עשה פירושו על כל הספר „משנה תורה“, רק שמחמת צורת הגלות והשמדות נאבד הרוב ממנו ולא נשאר רק מעט (קו"ד). אך אין זה רק השערה ואין עליה ראיה ברורה, ורק אחת נוכל להחליט בבירור כי הלכות מאכלות אסורות פירש כלן ומפרק תשיעי עד תומו אבד, כי כן מצאנו שבמקום אחד (הל' חמץ ומצה פ"א) רומז המחבר על מה שכתב בפרק ט"ו ממאכלות אסורות מבואר מזה שחבר פירושם עד סוף אלה ההלכות. אמנם לא מקרה הוא כי כל ההלכות אשר אין עליהם פירוש, חוץ מהלכות שלוחין ושותפין הל' עדות והל' אבל, הן הלכות אשר אינן נוהגות או אינן שכיחות בזמן הזה, על כן ההשערה קרובה כי על אלה ההלכות לא חבר פירוש.

בראש כל ספר וכל הלכה יקדים חקירה על דבר הקשור ההגיוני בכל עניניו והסדר הנכון שבכל חלקיו ופרקיו. ומראה ברור כי לא במקרה סדר הענינים כאשר באו הדינים לידו, כי אם בהשכל ודעת ובסדור יפה חברים וקשרם יחד, ובכל הלכה והלכה הראה כי כן סדור הלכה אחר הלכה איננו כקרי כי אם רצונו ובכונה מיוחדת חברן כן וקשורן כקשור סבה עם מסובב. וכה אמר עם הספר: יתר שריה רבינו'הבם בדיני תורה, ודבריו בהם ציף דבש אמרי נועם, עוד אין וחקר ותקן בהפלגת סדורו בספריו בהיות כל דבר דבור על אפניו וכל ענין מיושב במקומו. . . על כן ראיתי לכתוב סדריו. . . להקל אל הרוצה למצוא דברי החפץ הרשום בכתב אמת (הקדמה לס' זמנים). המלאכה הזאת נחשבה בעיניו חלק מן הפירוש וכן היא בעינינו, שאם נדע סגנון סדורו יותרו לפעמים כמה ספיקות וייסרו כמה תמיהות וקשיות אשר טענו על רבינו, ובאמת יש אשר לא שחו לבם לזה ונכשלו בקשיותיהם⁽²⁾. דרך פירושו הוא דרך קצרה לא יכביר מלים ולא יאדיר בפלפולים, ולא ידבר יותר מהנחוץ לענין חקירתו. הכלית חברו היא להראות מקרי הדינים שבמשנה תורה, לגלות כונת הרמב"ם במקומה התחומים להעצמה בראיות או בכברה, להסיר השגות, המשיגים עליו וביחוד השגות הראב"ד. בהצדקותיו מטענות הראב"ד רומז במקומות הרבה שנוסחאותיו בספר הרמב"ם, גם קצת גרסאותיו בתלמוד הטעונו וזה היה סבה לכמה השגות. וכבר טען על הראב"ד על אמרו בהלכה אחת לבטלה יען שמעולם לא ראה זאת הנוסחא שהפסה הרמב"ם, והשיב שבאמת נוסחאת רבינו עיקר ואין אומרים למי שלא ראה את החדש שיבא ויעיר אלא למי שראה את החדש (הל' יו"ט הי"ב). פעמים רבות ישא תלונה על הראב"ד לאמר כי בחפזו השיג ולא שח לבו להעמיק בדברי הרמב"ם (בכ"ט), ואילו עיין בדבריו בעיני הראוי לכל משיב על אחרים לא היה משיב עליו (הל' חו"ט פ"ג ה"ו), ותל זה גדולה וקשה היא זאת. אכן גדולה מזו היא מה שאמר במקום אחר דברי הראב"ד שננה הם: נעלמה ממנו הלכה (ל' יו"ט פ"ה ה"י). ואמנם לא נחשוב כי הרב המגיד רק להצדיק את הרמב"ם בלבד ולהעמיד דבריו על כל אודות, כמו שראינו זאת בררר בעל מגדל עז - הראשון אשר התעורר להצדיק את הרמב"ם ולהצילו מהשגת הראב"ד אשר הוא כתוך האהבה אל הרב קלקל לפעמים שורת האמת - לא כן הוא, אמנם הרב המגיד היה אוהב צדק בחקירתו ולא נשא פני איש בתורתו, ובמקומות רבים הגיה דברי הרמב"ם בצ"ע, ואף אם יצלח לו לפרש דבריו על צד הדיוק לא החליט פירושו כי אם אחרי שכתב פירושו אמר ועדיין צ"ע. ולפעמים חושב ושוקל בדעתו ומבקש דברי חפץ בפסק הרמב"ם ואם לא יוכל למצוא בדרך

(2) עי' בסוף החקירה לס' זמנים שכתב שגם הרשב"א תקשה על הרכבם שלא כדן מפני שלא ידע עמק סדרו

בדרך הפשוט והישר, יודה בצדק כי לא מצא דבר נאות ישען בו רבינו (הל' שבת פ"א ה"ו. פכ"ו ה"א), ולא עוד אלא אם אין גומה לסברתו לא נמנע לחלוק עליו (הל' יו"ט פ"ח המ"ז ובכ"מ). ויש גם מקומות אשר הכריע כדעת הראב"ד נגד דעת הרמב"ם (הל' גזילה פ"א ה"ט). כי לא אהבה גופית מעוות עינים משכה לבו אל הרמב"ם כי אם הכרת גדל ערכו וערך תורתו היא לקחה לבו, ובעבור זה היה לו כוכב מזהיר ומנהיג בדרישתו ובהוראתו, כאשר היה זה לכל בני ארצו, ואף בעבור זה היה כל ישעו וכל חפצו לבאר ספרו ולהגיד עליו ישרו, אמנם גם לנקותו מכל דופי במקומות אשר יש למעון עליו בצדק ולהעמיד דבריו על אמתתם, למען יהיה הספר עם פירושו מתאימים בלי טום ומהם יחר תצא ההוראה לכל עם ארצו הנמשכים אחר הרמב"ם.

בתלמודו היה הילך למישרים, סברותיו ברורות והגיוני עמוקים ובגלל זה כבדוהו וירוממוהו כל הבאים אחריו. אבל כהיראה למעשה היה מן המסחרים, אף כי אמר בפה מלא אנו אין לנו לגזור גזירות מדעתנו אחרי דורות הגאונים (הל' חו"מ פ"ה ה"כ), זה לא עצר בערו לאמר במקומות הרבה שחוק משורת הדין ראוי לחוש ויש להחמיר למעשה, ואף על פי שאין דבריהם מחוורים יש לחוש להם (הל' סוכה פ"ד ה"ו). מן המחברים האחרונים הזכיר לרוב את הרמב"ן ואת הרשב"א את שני המאורות הגדולים היו לו מורי דרך בספרו. וכמעט בכל הלכה והלכה מזכירם. לפרקים יזכיר את רבינו יונה ואת רבינו אהרן הלוי, אבל את הרא"ש מביא רק במקומות אחדים לא נודע לנו מי היה רבו ובכל ספרו לא זכר דבר על שם רבו. רק זאת שמענו מפי השמועה כי היה חבר לרבינו נסים בן ראובן והוא הר"ן האריך ימים אחריו (עי' שו"ת ריב"ש סי' שפ"ח), אבל לא מצאנו בספרי הר"ן שהיה מזכיר את שמו או שם ספרו, אבל הריב"ש תלמיד הר"ן מזכירו כתשובותיו פעם בהוכרת שמי (שם) ולרוב בהוכרת ספרו (שם סי' ג"ה סי' ק' סי' ק"ו ובס"א), ומנהו והלאה יביאנו כל הפוסקים האחרונים לכבוד להתלהל וסמכו עליו בהוראותיהם, חוץ מספרו מניד משנה אין לנו סמנו מאמר או ספר, וגם ספרו הזה אשר הניח אחריו ברכה ונתקיים לדור אחרון גם הוא חסר קטוע הגיע אלינו. ואף זה גורל הרבה גדולי המסחרים כעת ההיא כי אבדו רבי תורהם. הלא כמקרה הזה קרה גם לחכם אחד מן המסחרים בהפלת תורהם ברוד הזה הוא הרב רבי פרץ ב"ר יצחק הכהן מברצלונה. מקורות חייו לא נודע לנו מאומה. וגם לא נשאר מכתביו אף ספר אחד, אכן לא נשפוט מזה כי לא היה מחבר ספרים כי כבר העיד עליו חכם אחד סבני זמנו (ר' יצחק לאמיש בס' שערי ציון) כי ר' פרץ באר את התלמוד ופסק בביאור טוב ונכבד והוא כתב הרבה מאד אמנם עדיין לא יצא טבעם בעולם (ש"צ הו"ל ר' ש באבער עם הערות), ומזלו גרם כי גם אחרי כן לא נתפשטו ספריו ובאוריו כי אבדו ועוד אינם⁽⁸⁾. גם הרב רבי

(8) בש"ח ע' ויראל כתב בשם ר' יעקב קאשפרו כתשובותיו כ"ז שבסוק שחרב המניד כתב ויש מי שכתב כוון על תרין וכן כשהר"ן כתב ויש מי שכתב כוון על הרב המניד ואני סספק בזה: שדקדקתי ומצאתי בר"ן, ויש מי שכתב ואינו במניד. אבל בשבת סוף פ' המצניע שאמר הר"ן וראיתי בשם הרשב"א ז"ל וכו' וזה לא נמצא בחי' רשב"א אלא סובא בת"ה פכ"א ה"ג משבת.

(4) ריב"ש בס' ק"ו כתב להשואל ומה שאמרת שספרן המ"ם שלך ג' פרקים הראשונים סחל' גרושין כך חסרים ג"כ בשלי. וע"ע בסוף משנה פכ"ג ה"ח טו' אישות שבד' קוסמטינא חסר סכאן עד סוף הל' אישות פ' חמ"ס והפ' ל' פרקים הראשונים מת' גירושין אינו אלא דברי תלמיד. וכתב שם בהנהגה ששנוי לשונו מוכיח עליו. וז"ל שבעבור זה כשנביא בכ"מ פ' פרקים אלו קראו מפרש' ע"י פ"א הכ"ז בגרושין. ובמיתוס למ"ם פ"א חפ"ו מביא דברי הר"ן, וזה לא מצאנו בכלל הספר שיביא את תרין בגרושין.

(5) יש יחסו לר"ם הזה מ' מערכת אלהות בקבלה וזה אי אפשר שתרי זה הספר מלא מסחשבות ב' פטרות. והוא האוסר: הכונה בברכות ובתפילות בעצמם ר"ל לאווי סדת יכוננו בת חכונות האלה (הוי"ד ח"ה)

רבי יצחק אביו ועוד זולתו כמה חכמים בזמן ההוא חברו ספרים בתורה שבעל פה וכלם אבדו. אמנם לא יפלא זאת בעינינו בזמננו את כל התלאות אשר מצאו את היהודים בכל המלכויות אשר בספרד במאה השנית. פעם פה פעם שם נדרפו עד גפוש. בתחלת המאה (שנת ה"א ק"ח) פקד ה' על תבל רעה, ודבר כבד מאד פרץ בכל ארצות איירופא עד כי שאו ערים מאין אדם ורבה העוובה בקרב הארץ. לפי ערך מספר הנפשות אשר מתו במגפה היו המתים בין היהודים מתי מעט, וכבר היה בזה די להמון העם משונאיהם לבוא עליהם בעלילות שקר לאמר כי היהודים אשמים בדבר כי נגף מגפה בעם והעלילו עליהם כי השליכו אל הבארות סם המות והרעילו את המים, ובאכזריות חימה התגוללו והתנפלו עליהם לעשות עמהם כלה, ויהי המתים תחת ידי הרוצחים יותר מאשר אכל הנגף, וכן בכל דור במאה הזאת עמדו עליהם לכלותם. כמה ארצות נשמו וכמה קהלות נחרבו מאין יושב בהן יהודי. אלפים ורבבות המירו דתם באונס. במעמדים כאלה לא נפליא על אבדן הרבה ממחזיריהם בספרות התורה והחכמה, יותר נפליא כי למדות אלה המאירעות עוד נשארו לנו לברכה הרבה ספרים אשר חברו בתירה ובכל חכמה בקרב הזמנים הרעים האלה.

בחשכת התלאות והפגעים האלה אור כהיר יצא על ארץ ספרד אשר האיר פניה בתורתו ובחכמתו הוא הרב רבינו נסים בן ראובן סגיר ונרדי. שנת הולדת אותו לא נודע בבירור. מושבו היה בברצלונה ומשם תורתו יוצאת בכל הארץ. ממעשה תקפו ונבחרו בתורה וסן הכבוד אשר חלקו לו כל חכמי דורו, שמענו מפי תלמידו הרב רבי יצחק בן ששת אשר קראו רוח אפינו משיח ה'. והוא אמר עליו אילו באנו לכתוב כל שכתב אין אנו מספיקים ולא מספיקים, וכאמרת כי בכל חכמי ישראל אין ערוך אליו (שו"ת הריב"ש סי' שע"ו). וזה התלמיד אשר הוא עצמו היה חכם יקר בדורו ועיני כל ישראל אליו בשאלותיהם לא ערב לבו לגשת להוראה למעשה בעוד רבו חז"י, ואם השיב לשואליו בכל זאת אמר בפירושו: זה כתבתי כנושא ונותן כדי להתלמד, אבל הפסק דין ומה שראוי לעשות בזה למעשה אוצר ה' יבא לפני הרב רבינו נסים דאיהו דיינא ומכנו תצא תורה ודבר ה' אמת בפיו (שם סי' ש"ם). אמנם יתר על השמועה אשר שמענו מפי התלמיד נראה בספריו ובחדושו ופירושו אשר חבר. הראש והנבחר מכל ספריו הוא פירושו אשר חבר על הלכות הרי"ף, ובלי ספק היה סבת השתדלותי לבאר סתומות הרי"ף, יען כי אצל הרמב"ם היה הרי"ף איתן ההוראה בארצות ספרד על כן נתן אל לבו לנקותו מכל שמץ דופי לבארו ולהסיר הלונות משיניו. יש אשר אומרים כי היה פירושו מקיף את כל הלכות הרי"ף אך הדבר מסופק מאד, כי אילו היו פירושו מצויים לכל חלקי הרי"ף אין להבין מה עלה במחשבת המוציאים פירושו לאור ברפס לברר רק קצתו ולהניח קצתו? סי' נתן הרשות לרחות פירושו רבינו נסים מלפני פירוש בעל גמקי יוסף? הפירושים אשר בירדנו הם על ארבע עשרה מסכתות: שבת, פסחים, תענית, ראש השנה, ביצה, סוכה, מגילה, כתובות, גיטין, קדושין, שבויות, ע"ו, חולין. גם הפירושים על מסכת מועד קמח ומכות כתובים בספרי הדפוס על שמו, אבל באמת אינם ממנו. כי לשונם וסגנונם מיכילים עליהם שהם פירושי בעל גמקי יוסף (ס' יד טלאכי). וחז"ן מזה יש רושמים בבורים.

התחלפת פעמים לפי הזמן ופעמים לפי הענין (מערכת אלהות סס"ו). וכנגד זה העיר עליו הריב"ש (שו"ת סי' קנ"ז), שרבנו פרץ לא היה מדבר ומחשיב כלל באותן הספירות של המקובלים ודע בעיני שהם מתפללים פעם לשפירת זו ופעם לשפירת אחרת ואיך יעלה על דעתת לעשות את ר"ם לסתבר את ספר מערכת אלהות המדבר בלו מדברים האלה אשר ר"ם לא רצה בהם? וע"כ זאת ההשערה אין לת קיום וסוף סוף אין לחללים בשום ענין איזה ר"ם חבר ספר מערכת אלהות. גם ההשערה שר"ם בעל תתום הוא מסתבר גם היא אין לת יסוד לפי מדר הדורות ותוסנים שהיו במערכת אלהות סביא את הריב"א שסאחר לר"ם בעל תתום.
(הרי"ף ה"ח)

ברורים כי לא הר"ן חברים, הנה בכל פירושו אין גם מקום אשר יזכור בו את הרב בעל מגיד משנה ובפירוש לסוף (רפ"ב). ובפירוש מכות מביא בכמה מקומות מפסקי הרא"ש ואבי עזרי ואין זה מנהג הר"ן (שו"ת חכם צבי סי' ג"ב), וגדולה מזו מצאנו שבעל הפירוש לר"ף חולק על פירושו הר"ן על הגמרא (עי' פ') על הר"ף פסקא משלשין ובחי' הר"ן לסנהדרין דף י' ע"א ד"ה רבא). את הלכות הרמב"ם יביא במקומות הרבה וסומך עליו גם משתדל כיכלת ירו להצדיקו, אבל לפעמים גם חולק על דבריו. מן המחברים האחרונים יביא את הרמב"ן והרשב"א ונושא ונותן בדבריהם ולרוב יסכים עמם. את הרא"ש ואת הריטב"א אינו מזכיר בחבורו רק פעם אחת, (בע"ז פ"א) אמר: וכן כתבו בשם הר"ר אשר והוא מפסקי הרא"ש, מזה נראה כי לא היו פסקי הרא"ש לפניו, ומה שכתב בשמו הוא רק מפי השמועה. גם אינו מזכיר אף אחד מרבותיו בשם. ואמנם נבין כל אלה אם נתן עין לדרך מחקרו בספרו. הר"ן דומה להראב"ד בתלמודו. הראב"ד בכל פירושו וחדושו הלך אחרי דעתו והנותן לבו וכמעט רובי תורתו הם מסברותיו ומתגיון רוחו מה שחננו החינוך לאדם דעת, ואך מעט שיהיה לבו למה שאמרו אחרים, ואף זה היה משפט הר"ן ומעשדו. לא היה לו משוא פנים לגדולים מפני פרסום חכמתם למשך תמיד אחריהם מבלי בחינה ובקורת כי אם העמיד דבריהם בדין לפני השיפוט האמתי אשר ברוחו הוא שכלו ובינתו ועל פיהם הוציא לאור משפטו היתכן אם לא יתכנו.

רבינו נסים היה נאור בהכנות טבעיות ובמעלות רוח מאד נכבדות, שכלו עמוק סברותיו מאירות עינים, ומעיניו והגיניו משכו אחריהם בכל עת לב ההלמודים למורי הפלפל הישר. אמנם על סברות שכלו לכר לא היה סומך כי אם אמץ וחזק הסברה במסמרות ראייה ברורה. וכן היה אומר בפירוש (פ' הרי"ף סוכה סוף פ"ב) אינו סומך על סברתו למעשה אתרי שאין בה ראייה ברורה. ואולם גם לא יקשה ממנו למצוא לו תמיד ראיות לסברתו כי איש כמוהו אשר היו ידיו אמונות להסב פני דברי התלמוד אל דעתו על ידי עסק שכלו והריפות הלא היו בכל עת הראיות בידו כחומר ביד היוצר, לפעמים סברותיו סבהילות ומעוררות לב המעינים. מעצמת חדושן אשר לא שערו הקדמונים ירחב לבם וגמשכו אחריהן בתאוה. רבינו נסים ידע בנפשו גודל ערך מעלתו ועל כן לא הכיר פנים בתורה, ואין אחד מכל גדולי ישראל הקדמונים אשר הר"ן חת מפניו מלחלוק עליו אם סברתו סברעת הפך דעתם. בהרבה מקומות חילק על פירושי רש"י ובעלי התוספות גם על הרמב"ם והרשב"א והרשב"א. אכן לפעמים, וזה לרוב בהלכה למעשה, ירא להתקוטט נגדם ולבטל הראות הראשונים. וכן היה אומר: אף שהדברים מראים כן אין לנו כח לחלוק על אבות העולם. ועל אחד מפסקי ר"ת אשר סתר בסברתו אמר: אע"פ שאפשר לומר כן, כיון שהורה ר"ת נקטינן כוותיה (ר"ה פ"ד פס' שופר של ר"ה), וסבת הדבר הוזה היא כי למעשה היה מראי הוראה. ואין מספר לכל הדברים אשר מכריע נגד הראשונים ואומר בסוף אלא שיש לחוש לדבריהם. וכבר העיד עליו תלמידו רבי יצחק בן שש (שו"ת סי' שפ"ח) שהיתה מרת הר"ן להחמיר ולחוש ולדקדק בכל מה שאפשר. דרך פירושו להלכות הרי"ף

(6) בפירושו לתלמוד מביא כמה חכמים מן האחרונים בשםם ובפרט בס' סנהדרין שם מביא בכ"מ את "ב"י דוד בן גמלי' תלמיד הרמב"ן ונראה שר"ד הוזה היה מוסר תורתו רבו שקבל ממנו משה אל פת והר"ן חסכים לרוב עמו ועי' אודותיו בש"ח. ר' משה ב"ר סודרוס חנשיא (שם ע"א): חכם בן זמנו של הרמב"ם וכביאו בעל העשור עי' קוחד. רבי יהודה בן חסדאי (נדרים ב') הוא זקנו של אבי ר' חסדאי קרש בעל אור ח'י. רבי משה קרשבי. סאוחר להרשב"א והר"ן כתב עליו החכם הגדול (שם ס"ח) רבי משה ב"ר שניאור עי' שה"ג ע' ר' יונה, החכם הותיק הר"ר שמואל (שם ס"ח) והיה בנו של החכם הגדול ר"י בן חסדאי הנ"ל (שם ס"ח) ועוד אחרים. (דוד ה"ה)

כאשר בימי הרשב"א היתה התוראה יוצאת מברצלונה ומכל הארצות שאלו תירא
מפיו אף כן היה עתה בימי רבינו נסים אשר ישב על כסא הרשב"א בברצלונה. ועל
כן מספר גדול התשובות אשר כתב לשואליו בדבר הלכה השאיר אחריו ברכה ועולה
מספרן עד אלף (בשה"ג). אך מאד יסלה האנוח כי לא נתקיימו מהן אף החלק העשירי
וזרוב הוצאות בדפוסים נדפסו רק שבעים ושבע. אלה התשובות אף אם מעטות הנה
במספר יקרות ונכבדות הנה מצד תכניתן כי מכולן יאיר לנגדנו רוח הר"ן יוסף סברתו
ועמק עיוניו. מלבד כל הספרים האלה אשר חבר בעניני הלכה, נקרא על שמו גם
ספר יקר ונחמד בעניני אגדה כולל שנים עשר דרושים אשר מפני חביבותו הוציאוהו
לאור בדפוס כמה פעמים. אמנם יש מן המחברים האחרונים (ספר יוחסין בשה"ג
ואחרים) חשבו כי הדרשות האלה חבר חכם אשר כמו מאה שנה לפני רבינו נסים
בעל פירוש הרי"ף ששמו גם כן רבי נסים אשר היה תלמיד הרמב"ן ומת בשנת
עשרים וארבע לפרט האלף הששי. והדעה הזאת אין לה יסוד. כי מלבד שמוכח
מתוכו כי מחבר הדרשות על כל פנים חי אחרי הרמב"ן ומן רב. הנה בכל מקום
שזכיר את הרמב"ן מזכירו בכרכת המתים ואין אפשר שמחבר הדרשות מת בשנת
כ"ד

7) על דרך שמצאנו בשבת מ' במה אשה דמייתי בנמ' ובריר' מלת דאבותי דשמיאל דעבדי מקדי לכתנית וברך אנכי חבר הרין בזה משא ומתן אריך בריון מקואות, וכ"כ ריש פסחים כתב ח"ל ספני שמצאתי בריון בדיקה ובסול דברים שמדברין לפרשם יפה יפה, וכעין אלה בכ"מ ברין ואין לתאריך. 8) חרשוני שנדפסו על פסחתהו חן: על סמ' שבת ואורשא תרכ"ב על ר"ה (ברושלום תרל"א) ופ' הלכות תהיף על ר"ה פ"א רומן על ח' ר"ה, גמין נדרים נדפסו כמה פעמים, וכן על סנהדרין חולין, נדח. על כמב מציעה נדפסו בירתרנפירוס הקס"ב, הנמצאין בכ"י הן פסחים, ביצה, סנילה, תענית, ס"ב, כבא בתרא ע"י שח"ל בערכו ובקונטרס המפזר ס"א י"ל לילנעק. וראיתי במ' הלכות בימא פ"ה"כ שישונו על כמב שכתב בה"ל למ דוישא ומפכת פ"א על ח' סוכה וכעין פ"א על ח' נב' דע"י, וראיתי עוד שחר"ן בפ"ב לתשובות בפסקא ראמנא חיו דבריו רומן על סח שכתב בכ"מ ועל סח שכתב בב"ב וכן מצאתי בר"י בשבועות פ"ו שכתב ובפ' ש' נהולין אכתוב יותר מזה ע"ש מקא ראשונה ושם שבין הפרק כתב: ויתבאר עוד בפ' האטיבין ואמרו מות כי כתב מ' הלכות על סמ' ב"מ וב"ב, וז"ל שחבר גם מ' על הלכות קטנות שבריר' כמו שנראה מחידושו לסנהדרין (פ"ה): על תנאי היא, וח"ל וזכרתינא במיורשונו להלכות תפלק. (ד"ר ת"ח)

כ"ד ואנו יודעים ששנת מות הרמב"ן היתה בשנת כ"ז. ובאחת מדרשותיו (דרוש ד') מביא את החכם רבי לוי בן גרשם אשר היה נכדו של הרמב"ן אשר בשנת כ"ד עוד לא היה בעולם (המ"ל שה"ג דפוס ווילנא בהערותיו). עוד מצאנו היכחה קרובה המראה מענין אחת מדרשותיו כי המחבר דרש אותה בשנת קכ"א או קכ"ב (דרוש עשירי) שם העיר את לב אנשי דורו להיות עיניהם פקוחות על שעולל למי מן המיסרים שלא כמנהגו, וכה אמר בדרשהו: אנחנו ראינו את מיסר אלהינו זה י"ג שנה עד שנשתנו סדרי בראשית כי ירד רע בשנה ההיא לרוב יושבי העולם וחלו בה חלאים משונים אי אפשר שנמשכו למנהגו של עולם... ואלה ראינו בעינינו מהפשימים וכוללים בשנה ההיא עד שנהפך בשנה אחת העולם יותר ממה שנהפך ונתחלף בזמן קודם במאתים שנה ועתה קרוב הדבר מאד כי דבר הדורש מן המהפכה אשר הפך ה' בעת המגפה הגדולה אשר היתה בשנת ק"ח בכל הארצות, ובהיות שדרש זאת הדרשה י"ג שנה אחרי כן מבואר שלא יוקדם חביר הספר לשנת קכ"א או קכ"ב". אמנם מלבד זה וזה נוכל להוכיח ברור בשמש כי המחבר אלה הדרשות הוא רבינו נסים מגורוני ולא רבי נסים תלמיד הרמב"ן וגם לא רבי נסים אחר. מקצת עניניו ודעיוניו בדרשותיו יש להם דמיונים בחבוריו האחרים אשר מזה יש לשפוט בצדק כי אלה ואלה מיד אחד יצאו⁹; כזה הספר הראה כחו בחכמת המחקר. הוא היה סבעלי בריה הרמב"ן והראש"ע, אשר באהבה השתמש בחקירותיהם. מחקרו בריאים וטובים נובעים מן השכל הפשוט והישר, מן הרעיונים וההגיונים הפהולוסופים אשר משלו בזמנו ובארצו ברר לו רק המובנים והמוסכמים לכל בעלי העיון התמימים, והמושגים לכל שכל בריא למד הרעת ומבין אמרי בינה, ועל דרך החקירה הפשוטה והשכלית התאים התורה והחכמה יחד ופירש התורה והמצות דברי חכמים וחידותם בדרך תבונות. אבל היה רחוק מאד מדרך פהילוסופי ומנו אשר בילדי היונים ישיקו ועברו גבולות בבאוריהם על פי משל וציור. משפטי פירושים כאלה היו רחוקים ממנו ולא חפץ בהם. אמנם לא נחשוב כי כלה הרחיק דרכו מכל פירוש על פי משל, כי אם רק המשל המפריז על המדה ואינו מכריח רק אותו מאס והרחיק פיגול הוא ולא יצא. וכבר הודיע דעתו בפנה הזאת ודבר באחת מדרשות (דרוש ה'), בחכמה ובהשכל מה הוא היותר שלם ואיזה המשלים המביאים תועלת. מכל משמר שמר פיו ולשונו מלדבר במופלא ממנו, אמנם אם בכל זאת מרחיב חקירתו על עניני מעשה בראשית (דרש א'), גם מתנצל על זה ואומר: כל מה שאנו מדברים במעשה בראשית... אינו מכלל מעשה בראשית שחיבו רבותינו ז"ל יודעיו ההסתרה וההעלמה. ויבאר בהשכל ודעת איזה צד מחכמת הטבע שהיא מעשה בראשית שחיבו בו חכמים להסתירו ולהעלימו, ואיזה צד ממנה שראוי להתחכם בו מצד המחקר. ומסיים מאמרו הנכבד כזה: שיריעת האדם וחקירתו אינה מנעת להשיג אמתת הדברים בעצמם רק מקריהם וגם כזה ישימו

9) העירנו ידיו ר"ד קייפמאן שהחכם יח"ס בתחלוץ שנה ה' צד 127 כבר העיר על זה שנונת חרורש על המנפת בש' ק"ח.

10) עי' דרש ששי בדרש תחת: ת"ר יש שם זקן אומר זקן אין שם זקן אומר חכם אין שם חכם ולא זקן אומר אדם של צורת כי התמונה יקבל דבריו יותר מולתו ועי' גם בפירושו להר"ף סס"ז תענית פ"א אדם של צורת כדו שישמעו ויקבלו דבריו בחכמת חלב ועי"ש חיסב. וברדש שנים עשר כתב: לא נאמר תנח"א אלא בסת שאין השכל נזר וסורה עליו אבל מה שתשכל מורת אין זה נחש כי אם מנהגו של עולם ואין בין זה ובין האומר אם יספיר מחר נזרע כלום. ואמר: וסת שתלו מעשיהם אלה השנים (אליעזר עבר אברהם ויונתן) כבר מורת עליו השכל אליעזר עבר אברהם שהיה יודע כי כל מעשי בן ארוננו היו מושגחים ובר' ואמר כי האשה אשר היא יותר שלמת חמדות היא האשה הראויה ליצחק וכו' וכן תענין עצמו ביונתן בן שאול עי"ש חיסב. והוא דבריו ר"י בינוקא אינו מצדדי הנחשים אלא מצד הנביאה. ועי' בח"י חולין (צ"ה): ותמצא שם ממש כפירושי כגון אלא ששם מסלין הדברים במליצת המפרש וכגון בסליצת תוריש. ומי שימרה לתפש בדבריו יצא עוד דמיונים.

(ד"ר ח"ת)

רבים ותרבה הדעת, וזה איננו חלק ממעשה בראשית כלל, שהוא נמסר לנביאים וחכמי ישראל, אבל הוא נמסר לנווי הארצות ולמשפחות הארסה. ומפני שכל מז שנדבר בו בענין הפרשה אינו נוגע לענין הזה כלל אנו יכולים להבין במקראות ולהבי בהן כבחננו, אף כן נראה בבואו לדבר על חטאו של משה בהכאת הסלע כמה הוא מתנצל ומבקש מחילה על חיותו מדבר בדרוש הנפלא ממנו (דרש ח'). ואמת הדבר כי ברברו בכל זה בהענינים הנשגבים האלה היו רעיוניו משוטטים על משפני חכמי ארצו בזמנו אשר דרשו וחקרו בענינים המופלאים ההם. אלה נכשלו בפחילוסופיות ואלה בנבכי סודות הקבלה. אבל הוא קיים בנפשו שכן ארץ ורעה אמונה. המים היה עם החקירה ולא חקר כמופלא ממנו לא בעזרת הפחילוסופיא היונית ולא בעזרת חכמת הקבלה. לא בזה חכמת המחקר אף כי הרחיק מחכמת הפחילוסופיא היונית, ומחכמת הקבלה אולי עוד הרחיק יותר, וכן העיד עליו תלמידו ר' יצחק בן ששט כי שמע ממנו משפטו על דברי הקבלה שאמר על הרמב"ן כי הרבה יותר מדי תקע עצמו להאמין בענין הקבלה (שו"ת הריב"ש סי' קנ"ו). מעלת מדותיו האלה עשו לו שם בארץ מקצו ארץ וים רחוקים שאלו תורה מפיו, שכל ארץ ספרד מצרפת סאיטליא מאפריקא גם מארץ הקדושה, ובצדק נאמר עליו "כי היה I קר אחד לדור ואין ערוך אליו בכל חכמי ישראל" (שם סי' שע"ח). ואמנם לא רק בעטו כי אם גדול שמו גם בגוים והיה נכבד מאד בעיניהם (שם סי' תמ"ז).

מקורות חיוי אך מעט הגיעו אלינו. והרוב מה שנדע ממנו הודיע לנו תלמידו ר' יצחק בן ששט ברפת בתשובותיו במקומות מפורזים. שנת מולדתו לא ידענו גם שנת מותו, רק נוכל לשער קרוב כי יש ממנו תשובה (סי' ע"ו) אשר כתב בשנת קל"ד או קל"ה ולא נדע כמה שנים אחרי כתבו. התשובה ההיא עוד האריך ימים ⁽¹⁾. גם לא נודע לנו מי היה רבו המובהק. והאומרים כי רבינו פריץ היה רבו יען כי בשמזכיר את ר"פ כתב עליו רבינו, או מורינו הרב הכהן הגדול (שו"ת הר"ן סי' מ"ג), אין ראיות הוזאת כי אם השערית, כי לא מצאנו שקרא את ר"פ בתואר "מורי" בהחלט כדרך התלמידים שקוראים את רבם "מורי". ואמנם התואר מורינו הרב אין ראיה, כי כן דרך החכמים הראשונים לכנות את הגדולים והזקנים שבדור בתואר "מורינו" או "רבינו". גם רחוק מאד לאמר כי היה תלמיד הרשב"א אשר הרכיץ תורה כברצלונו. כי לאין מספר סביא הר"ן את הרשב"א, ואף במקום אחד לא קראו "מורי" וזה נגד מנהג החכמים שבזמן ההוא. והוץ מזה הלא לכל הפחות היה בין מות הרשב"א (ה"א ע') ובין מות הר"ן ס"ה שנה ואולי יותר, על כן רחוק הדבר שהיה הר"ן יושב לרגלי הרשב"א, כי לא שמענו שהיה הר"ן מופלג כל כך בזקנה (וקה"ד). אבל יותר קרוב הדבר כי קבל רוב תורתו מאביו הרב ר' ראובן בן נסים, ורמז לדבר מה שאמר במקום אחד (פי' הל' שבועות קרוב לסופו), ותפירוש הזה קבלתי מאבא מורי ואבא מורי מרבו רב גדול מובהק בדורו. אבל זה לא ישלול כי עוד למד כאחרים כי מצאנו בכמה מקומות שכתב דברים בשם רבותיו. כמעט לא היה איש בדורות האחרונים אשר כמוהו יורד ונוקב עד תהום התלמוד בסברותיו החדודות. בעמק העיון השיג את הרמב"ן

(1) התשובה סי' ע"ו שראינו מסנה שלא תוקדם לש' קל"ד כתב לתלמידו הריב"ש אשר נשאל על הענין בחיותו במרקסמא ופסק הדין ושלח תשובתו להר"ן והר"ן הודיעו דעתו על השאלה (ריב"ש סי' שפ"ב). המעשה שנשאל עליו נעשה ברוניאש תלוא לבורניש ס"ו פרסאות וסי יודע כמה זמן עבר בין המעשה שהיה בש' קל"ד ובין הוטן שנשאל בו הריב"ש וסי יודע מתי כתבה להר"ן ומתי השיב. וראיתו בש' חשנתי, החרם שכתב ר"א אטלאס שם צד י"א שבאותו המעשה היה להריב"ש עם ר' חסדאי בן שלמט דין' ומזכיר הריב"ש את הר"ן עם הסופר זל חכים והציא מזה שפסירת הר"ן היתה קל"ד—קל"ח. ואין זה ראיה מספם שכתבתי שאין יודעין כמה זמן עבר בין המעשה להשאלה לריב"ש ובינה להשאלה לר"ן ולא נדע מתי היה הספא ומתי בין הריב"ש לר' חסדאי וממסע זה כתבתי כי לא נדע כמה האריך ימים אחר זה, (דו"ד ח"ה)

הרמב"ן, ונשא ממנו בזה, כי לא ביקש לעשות מעקשים למישור ולישב דברים אשר לא יתכנו על כל אודות רק למען חפות על הראשונים כאשר היה משפטו של הרמב"ן. הוא בכל עת בחר דרך משפט וצדק ולא נשא פנים בתורה. ובישר פלפולו בקישויות ופרוקים לא נופל היה מן הרשב"א. ואולם באחת עלה על שניהם והיא בהשוואה סדוהיו לדמות דבר לדבר, ולהפריד בעמק סברותיו בין דברים הדומים למראה עין. ממקור מחקריו יצאו דעות חדשות בדינים ומצאו מקימן בפסקי הלכות אשר הכינו ויסרו החכמים אשר באו אחריו. כי תלמידיו ותלמידיו תלמידיו כלם בנו על הכרעותיו כעל חומה בצורה, ולכל דורשי התלמוד היו פירושי רבינו נסים וחידושי ענין אהוב לעונה בו. יען כי סברותיו הן מאירות עינים בעיוננו, ונוסף על זה הועילו הרבה לשונו הצחה ומליצתו הברורה להקל הכנת הכונה, ולא נפליג אם נאמר כי עם הרמב"ן והרשב"א היה הר"ן השלישי בברית אשר הביאו את דרישת התלמוד בספרד למרגנה חדשה.

רוב ימי פעולתו רעים היו ומכאובים לישראל בספרד. הוא ראה בעיניו את שנת המנפה הנוראה בתחלת המאה השנית (ה"א ק"ח) אשר שמו שמות בארץ. הוא ראה את הצרות והדריפות אשר באו בעקבה לאומה היהודיה בכל ארצות איירופא. בימיו חרבה קשטיליא במלחמת האחים דון הוינריך ודון פידרא בעד ירושת המלוכה. אז (קכ"ח) היו רוב קהלות ספרד לבו לעם הארץ, והיהודים אשר בקשטיליא אשר היתה ידם עם המלך פידרו ממו להרג להשמיד ולאבד מיד הכובש דון הוינריך, ואז היתה מוליטילא אשר לפנים היתה עיר גדולה לאלהים מלאה חכמים וסופרים קהלה קטנה ויהודים בה מעט (הקדמת צדה לדרך). ואין קץ לרדיפות פרטיות פעם במלכות הזאת ופעם באחרת זאת יוצאת וזאת באה. אלה הם המאורעות והתלאות אשר השיגו מחוץ. אבל גם בקרב הקהלות לא היו המעמדים משיבי נפש. החכם רבי מאיר אלדרי (כתב ספרו שבילי אמונה בשנת ק"ב) מתאר העת ההיא בצבעים שחורים. הוא אמר על בני זמנו: ראיתי הזמן העם הגוי כלו אשר הלך חשכים ואין נוגה לו, ומשבילי העם כלים והחכמים הולכים ודלים והנוגשים אצים והוללים ורודפי אחר הבצע קלים וינהגו בכבוד אשר החכמה שואלים, ונתן השכל במחבוא ובמסתרים, עד קברו איתו המקבירים, לא ידעו ולא ישבילו כי מחו מראות עיניהם, אבדה האמונה ונכרתה מפיהם (הקדמת שבילי אמונה). ואם נתבונן בקצת השובות שכתב הריב"ש בן הזמן ההוא, נראה מהן מראה דמות הדורות ההם כי מאד היו ברע. נראה כי מסירות ומלשינות היו מעשים בכל יום ותרב איש ברעהו (ככ"מ), השחתת המוסר נברה בארץ ואלה החמאים בנפשותם עוד ימצאו עוורים להצילם מיד הדין והמורים, ויד הסגנים והשרים עשירי עם עמם במעל (ריב"ש סי' רס"ו), בצוק העתים הדור יתום דור שופט את שופטיו דור סירר ומורה לקול סוריו ויד השרים והעשירים במעל בראשונה לכבוד עצמם ועשרם ושינאים את הרבנים (ש"ס סי' שע"ג). מי היה גדול בדור ההוא בתורה ובחכמה ובמדות מרבינו נסים, ובכל זה הצל לא הצילו מריבי עם בברצלונה, וקצת מעשירי עם התריסו נגדו ובטלו עצתו (ש"ס סי' המ"ו), ועוד הגדילו נבלותם כי קמו עליו מרעים ומסורו למלכות על לא חמס בכפיו (ש"ס סי' שע"ו): גם יש מרבני הקהלות שגו ברואה כי לא הבינו זמנם. קנאת איש מרעהו הפריעה לרוב השלום ביניהם. בעלי חכמת המחקר שנאה נפשם ותחת זה אהבו לספות חומרא על חומרא, ואם זה או זה מן הרבנים שלא לבו להקל באיזה דבר הלכה למעשה מיד באו והתקוטטו אחדים מן החסידים וירגו כאלהיהם וכתב שמנה עליהם, על האנוסים נתנו חקים לא טובים ומשפטים בלתי נאותים לזמני הסכנה ההם. נדוים וחרימות נטלו על כל דבר קמין. הרישון אשר ניתן להם מאת המלכות לזון את דתם בדיניהם התעם לפעמים מדרך השכל (היד ח"ה)

השכל וירב בקרב הקהלות מחלוקות וריבות. הכלל הישן אשר כבר נוסד מחכמי התנאים בזמן קדום מאד: מכין ועונשין בין עונש ממון בין עונש מיתה אף שלא מן הדין לצורך השעה לעשות סייג לתורה היה כלחם חקם בכל יום, והרבה פעמים הפריזו על מדת צורך השעה, ולא שמו על לב כי מקומם ושעתם דורשים מחינות וחסד ועבור על פשע¹²). אלה המעמדים הרעים היו בעוכרי ישראל בספרד ואף הם גרמו חרבן הישיבות, ובאו ימים אשר מבעלי הממון אין סומך את התלמידים כי כלם פנו אך לבצעם, גם התלמידים מעטו כי רוב העם לא גדלו את בנייהם לתלמוד תורה (אגרת מוסר לרבי שלמה אלעמי), וחכם אחד מבני הדור ההוא (ר' יצחק דלטאש) העיד כי בשנת ה"א קל"ב נתבטלו רוב הישיבות מארץ אדום מלבר מעט מזער לא כביר: בברצלונה הרב רבינו נסים, בפרפיגנאן החכם רבי שלמה בן אברהם¹³), ובפרס החכם רבי מתתיהו (שערי ציון בסופו). אמנם לפעמים חכם גדול אחד יביא טובה הרבה, אף חכם כזה היה הר"ן, מבית מדרשו יצאו גדולים אנשי שם, והוא העיר קנאת סופרים גם בקהלות אחרות אשר גם בהן היו רבנים החוככים את התורה והונים בה בכל עז, אמנם המיוחדים והמעולים מכלם היו תלמידי רבינו נסים אשר עוד בחייו עשו להם שם בארץ.

פרק ארבעה עשר

ר' חסדאי קרשקש ור' יצחק בן ששת ברפת.

השרידים אשר ה' קרא להרבות חכמה ולהפיץ תורה בישראל לא היו המיד הרבנים היושבים על מדין, הנקראים במקלות ישראל להיות מורים דעה ולהבין הוראה אשר לרוב חייהם הלויים להם באחרים. אבל חפץ ה' היה יותר צלח לאנשים אשר אינם תלויים בדעת אחרים ולא בחסדם. החכמים אשר תורה וגדולה ומדות טובות נפשו בהם יחד מאז גדולות פעלו בקרב עם. איש כמו אלה היה החכם רבי חסדאי קרשקש בן הרב רבי אברהם ממשפחת חכמים וסופרים. זקנו היה הרב רבי חסדאי בן יהודה אשר היה רבו של הריב"ש וחבר פסקים לקצת מסכתות והביא הריב"ש פסקיו למסכת ע"ז (שו"ת סי' כ"ה) ולמסכת גיטין (שם סי' קפ"ז) ורבי יהודה בן חסדאי אביו של זה הנזכר קראו הר"ן חכם גדול והביא דברים כמה שכתב בפירושו ושבתם מאד וסמך עליהם (גדרים ב'). והנה רבי חסדאי קרשקש הזה היה נשוא פנים בארצו ושמו הטוב הולך עד רחוק. בשאלות גדולות בהלכה היו שואלים את פיו כאחד מגדולי הרבנים אשר כל העם סרים למשמעתם אך דבר פלא הוא כי לא נשארו מכל תשובותיו רק מעט שרידים קטנים וגם הם אינם בחבור מיוחד כי אם שאריתם רק נפוצה במקרה בתוך ספרי רבני דורו (שו"ת הריב"ש סי' רס"ט ש"ב ש"פ שצ"ד ושצ"ה). ר' חסדאי היה מכוון בעמו כאלו היה רבם של כל ישראל, ומורים גדולים אשר זף שלא היו צריכים לו לא לגמרא ולא לסכרה בכל זמן היו מבקשים לדעת מה אמר רבי חסדאי בדבר זה או זה ומה משפטו עליו מרם החליטו הם דבר המשפט

(12) על כל מה שכתבנו בפנים מסב הקהלות יש ראיות ברורות בספרים שנכתבו בזמן תהוה ובפרט בתשובות הריב"ש ועי' לקמן בפרק תבא.

(13) ר' שלמה ב"ר אברהם שהיה תופס ישיבה בפרפיגנאן, לא ידענו סי' הוא. החכם ר' שלמה באבער המיל ספר שערי ציון כתב שם בחברותיו שר"ש בן אברהם הזה הוא הרשב"א. וזה אינו נכון כי הרשב"א תנוע לא היה לו ישיבה בפרפיגנאן וכבר חלק לעינינו יותר מששים שנה קודם הופק הזה. ובדרך השערה אני אומר שאפשר שר"ש בן אברהם הזה הוא רשב"א הצרפתי בן זמנו של הר"ן אשר אולי מושבו לפניו בפרפיגנאן ואח"כ במורקק. ועי' מה שכתבתי אידועי לקמן.

המשפט (שם ס' המ"ו), דבריו היו נשמעים בכל הקהלות ובכל דבר הקשה שמעי לעצתו ועשו כפשרותו. אם נרצה לשער מה מאד גדול שמו בין הרבנים במדינתו נראה זאת מיראת הכבוד אשר הראה לפניו אחד מגדוליהם אשר נגד כל חכם וזולתי דבר בנאון ובגבה לב, הוא הרב רבי שלמה בן רבי אברהם הצרפתי במיורקא, האיש הזה מלאו לבו להתנשא על הר"ן בחכמתו, ועם ר' חסדאי דבר בענוה, וכמבקש להתראה לפניו בחכמתו הציע לפניו שאלותיו וחדושי תירתו להתפאר למען ימצא חן ושכל טוב בעיניו (שם ס' שע"ד). רבי חסדאי היה גם מתופשי ישיבה ונזכרו קצת חכמים גדולים אשר התפארו כי היו תלמידיו. האחד היה רבי שמואל ב"ש אשר למד לפניו בישיבתו במרקסטה (שם ס' ר"צ). השני היה הרב ההכם רבי יוסף אלבו בעל ספר העקרים (עקרים מ"ג פמ"ו). והשלישי היה הרב רבי יוסף חביבא בעל ספר נמוקי יוסף (ע' למטה כפ' הנה). רבי חסדאי היה רצוי בעיני המלך ושניו, ואף בהשתדלותו הומיב מעט מצב אחיו בין העמים. טוב ומטיב היה לכל אדם, וביחוד היה מניין ברב חסדו לחכמים, ובכל עת היה מבקש את הגדוף. כל הקרוב אליו בעירו ובמסביבותיו יכול להיות בטוח כי לא יאונה לו כל רע, ומכת פרושים אשר משלה בעת ההוא לא תקרב באהלו (ש"ת ריב"ש ס' רפ"ו). הרבה השתדל להראות העמים והשרים את יפי אמונת ישראל, ולפאר ולרומם את חכמת תורתנו ובינתה לעיני שריהם וכהניהם וחכמיהם (הראיות אצל גרעץ ח"ח הערה 2 סוף הספר). כל אלה המעלות קנו לו תהלה ושם בדורו, ובעבורם היה למופת לדורות הבאים עד כי תלו בשמו הגדול פליאות והיה המאמר הולך כי נעשו נסים על ידו ונתקדש השם לפני גדולי המלכות (ס' אור החיים פי"ב) (1).

אמנם על כל אלה הגדיל את שמו ספרו "איר ה'". כלל הספר מדבר משרשי אמונת ישראל. וחלק את הספר לארבעה חלקים או מאמרים והמאמרים לכללים ופרקים. המאמר הראשון ידבר בהעיקר הראשי שהוא התחלה לכל האמונות התוריות והיא אמונת מציאות האל יתברך. השני ידבר בפנות התוריות שהן יסודי הדת. השלישי באמונות האמתיות לבעלי דתנו שהכופר בהן נקרא מין. הרביעי בדעות וסברות שהשכל נוטה להן לפי מה שבאה בקבלה. הספר הזה הוא רק החלק הראשון מן החבור אשר יעד לחברו. כי מחשבת המחבר היתה לעשות סופר כולל כל ריני התורה שבעל פה ומצות ישראל בכבותיהם לפי חומר נושאם ובציור גדריהם וכלליהם, ואחרי כן לבאר אותם באור מדויק ולזהיר על המקומות אשר באו שם מן התלמוד עם זכרון מחלוקת הגאונים והרבנים והסכמת האחרונים וזה בקצור נפלא (הקדמת אור ה), וכבר עלה במחשבה לפניו שיקרא זה הספר בשם "גד מצינה" כאילו הספר כבר היה שלם לפניו עד קריאת שמו. ואמנם אצל זה חשב לעשות חבור בפנות האמונות ויסודות התורה ועקרי שריה וקראו אותו בשם "אור ה'", והיה ראשית מלאכתו לחבר ולסדר ראשונה את הספר אור ה' יען היות יסוד ועמוד לחלק האחר. והנה ממחשבתו הזאת ומדבריו בהקדמתו נראה כי דמה בלבבו לעשות ספר על דרך טשנה תורה להרמב"ם ויותר שלם ממנו. גם בחלק הראשון שהוא ספר אור ה' היה מנסה לעשות כמעשה הרמב"ם כספרו מורה נבוכים ובספר המדע, ובשיניהם היה כוונתו לסתור שיטת הרמב"ם בין שיטתו בפילוסופיא הדתית בין שיטתו התלמודית וההלכותית. והנה

(1) ואת התגרת מן חכם שחביא בעל אור החיים מפורשת בס' צדור חסור לה' אברהם פנע בס' בחקותי שככות תפלתו ודרשתו ירד הנשם בשעת עצירת הנשמים. ור"ד קויפמאן במכתביו אלי כתב שלדעתו ר' חסדאי קרשקש בעל הנסים היה אחר לא זה שלנו. ולי אמת היא שאין אני דן אם זה או זה אי אף אחד מהם עשה נסים אני רוצה רק להראות שבזמן אחריו תלו בו הגדול שנעשו נסים על ידו וזה אמת שבעל ס' אור החיים תלה יאת ההגדה מן הנסים ב"ח קרשקש זה בעל אור ה' וא"כ זה הוא ולא אחר.
(ד"ר ח"ת)

והנה במענותיו על ספר משנה תורה אינו כי אם חוזר ונעזר מה שמענו אחרים לפניו, והנמיון כי אלה המענות הראשונות לא פחתו מעלתו אף כמר סרלי ולמותר היה הוא חוזר ומועין, כמוהם כמוהו נשא על הרמב"ם תלונה כי השמים המחלוקת ולא זכר שם חכמי הגמרא ורב וגאון. ועל כל אלה התמרמר עליו על אשר דמה בנפשו שינוחו כל ספרי זולתו מהקורמים ותהיה כלל התורה שבעל פה מסורה לחבורו, זה הדבר הרעים את רוחו ועל כן נשאו לבבו לעשות ספר כמשנה תורה, אבל שלם ממנו על ידי הבאת הראיות והזכרת שמות הקודמים (ג"ו שם). זה היה רצון ר' חסדאי וחפצו, וכבר קנה לו חברים ועוזרים למלאכה הזאת. אבל כמה גדול המרחק בין התפץ והיכבל! ובאמת היתה אחרית דבר כי חפצו לא נשלם ורצונו לא יצא לפעולת אדם. כי ברור הוא כי זה הספר אשר כבר מלאו לבו לקרא שמו עליו לא היה ולא נברא, ולא שמענו כי אף אחד מן האחרונים שבאו אחריו הזכיר ספר כזה מיוחד לר' חסדאי או הביא דברים ממנו. ומכמה סבות אין אפשר להאמין כי ר' חסדאי הזה עשה ספר דומה לספר משנה תורה ונעלה ממנו או היה לאל ידו לעשותו. האחת היא כי יתרון הבשר חכמה כזה להתחרה עם רבינו משה בחכמת התורה לא היה בו. הלא גם אוהביו הנאמנים גם חונפי ההלכה, אם יהללוהו יהללו יותר מעלת מדותיו והטובות אשר עשה לעמו והחכמות אשר היו לו לקנין מגדולתו בחכמת התורה, השנית לספר גדול כזה נדרשו הקדמות רבות ועיונים רחבים כמו שהיה הענין אצל הרמב"ם ששם פירוש למשנה עם קביעות ההלכה בכל מקום, וכתב פירושים לגמרא וחבר ספר המצות, וכל משכיל יבין כי כל אלה היו מלאכות אשר הקדים לעשותן לצורך חבורו משנה תורה. ולא שמענו כי רבי חסדאי עשה הכנות כאלה לחבור שרצה לחברו. והשלישית: אף אם נעלים עין מכל זה הלא לערך המלאכה הרבה אשר נדרשה לחבור כזה סדר קצר הומן לבצע את המעשה כי נראה מאד כי כבר היה זקן בא בימים בעת שעלה כזה במחשבה לפניו⁽²⁾. אבל גם לא צדקו מענותיו על הרמב"ם בזמנו על דבר סגנון ספרו משנה תורה. בעת צאת לאור זה הספר עוד היה מקום למעון עליו קצת, כי על ידי שחדל המחבר להראות מקומות המקורים אשר מהם שאב הלכותיו סעו אחרים בהבנת דברי הספר ונכשלו בהוראה לפעמים (שו"ת הרא"ש), אבל בזמן רבי חסדאי המעוות הזה כבר תקנו אחרים. כי בעת ההיא כבר נעשה מכמה גדולי הרבנים מה שחדל הרמב"ם עצמו לעשותו. הלא אז כבר נתפשטו פירושי הרב בעל מגדל עז ובעל מגיד משנה והראו המקורות והראיות ועשו את ספר משנה תורה כפי צורך, ומלבד זה הלא כל הרבנים מומן הרמב"ם והלאה כמו הרשב"א והרא"ש והריטב"א והר"ן וזקנו וצורפו לשונות הרמב"ם והלכותיו ככל יכלת ידם וראו בזה צורך גדול לזמנם בהיות שרבו מדינות ספרד היו נמשכים אחרי פסקי הרמב"ם ולא שעו אל מענות ותלונות אשר קצת חכמים היו מלינים עליו. והיו קהלות בספרד אשר ראשיהן ופרנסיהן

(2) בכתבו הקדמתו עוד לא נחל לחבר ס' נר מצות כי ז"ל שם מה טוב להכין את הדרך שיושב בנקלה שלמות הידיעה במצות תורתו ובתלמודו וכו' וזה אמנם כשיחזור חבור כולל מצות התורה וכו' לכן שמתי פני אני הסדאי וכו' בהסכמת התכנים ובעזרתם אם יגזור השם בתיים לדרוך דרך זה וכו' מהצעת לשון זה נראה שכתבו התקדמה לא התחיל עוד בחבור החלק ה' והנה לפי הכתוב בסוף אורח חיים תשלימו בש' ק"ט ואז כבר היה בא בימים שתי כארבעים שנה לפני זה בימי חר"ן כבר נמנה בין הגדולים ונספר אז למלכות עם הר"ן והריב"ש ושאר נכבדים. וידידו ר"ד קייפסאן כתב לי שביר הח' שוח"ת יש כ"י צדח לדרך, ושם כתוב שר"ח נפטר קנ"ג שנים אחר השמר. אך נ"ל שזאת תחוספה בכ"י מעות שתי ברור שם' כלימת חנוים שכתב האופרדי במקדמות ר' חסדאי וכתב בשנת קנ"ו כאשר סבואר כסבא לס' מעשה אפור צד 8 ע"פ צונץ, ולעדות גרעץ כתב ר"ח מאמר במול עקרי תנוצרים ש' קנ"ו (ח"ד צד 9) וע"כ דברי חכ"י בסקין ופועתם מוכח. ואמנם באור ח' מ"ג כ"ח פ"ג כתב שהשנה שהוא עמד בה, היא שנת אלף מאות ושלשים ושבע". וזה מעות דמוכה שחמר מנין המאות ובל"ס צ"ל, שלש מאות, גם כתב לי החכם הנ"ל שהוא ראה בסורין כ"י שכתב בו אלף שליו ושעת זה הוא הסמין הכתוב בסוף הספר בקרוב. (דו"ד ח"ה)

יפרנסיהו וחכמיהו עשו הסכמה שאין להורות כי אם על פי פסקי הלכותיו של הרמב"ם⁸). ובעבור זה חשבו חכמי הדורות הנאמנים כי חיבה עליהם להשתדל בעד פסקי הרמב"ם ולא להוציא עליהם רוחם בטענות ותלונות, ובאמת באמונה עשו חיובתם. ועתה מה רצה עוד החכם רבי חסדאי בטענותיו על ספר משנה תורה ועל מה כל התרגוזה? הנה באמת מחשבתו אשר חשב נשארה מעל ולא בצע את מעשהו אשר דבר לעשות לעמו. ואין לנו כל ספק כי בנשתו אל המלאכה או הבין בלבו כמה גדולים מעשי הרמב"ם בחבורו משנה תורה, כי לא רבים כמדו יחכמו לעשות כמעשהו לאסוף בחפניהם כל פנות התורה שבעל פה, ועל כן הגיה ידו מן המלאכה, וטוב עשה, כי אף אילו היה ר' חסדאי מתעמל בכל כחו ועיורים רבים יעמולו אתו ושנים הרבה יהיה, מי יודע אם היה משיג מעלת הרמב"ם בחכמת התורה. מעלתו היתה מתת אלהים ואין כל אדם וזכה אליה. לא יעלה על דעתו להשפיל מעלת ר' חסדאי, כי בעבור זה לא ינרע מאומה מערכו אם נאמר כי היה הרמב"ם גדול ממנו, וכי אין נכון לחבר ספר דומה למשנה תורה ולבא אחרי מלך כל המחברים לעשות יותר שלם את אשר כבר עשהו הרמב"ם בתכלית השלמות. הנה כל השרירים הקטנים אשר נמצאו אתנו מחכמתו בתורה לא יספיקו למלאות אף עשרה עלים נייר, ועל כן מאין נבוא לשפוט על כחו ועוצם ידו בחכמה התלמודית להעלות מדרגתו למדרגת רבינו משה? גם איך יתכן כי אין אחד מכל חכמי דורו יגיד עליו גדולה מופלגת בתורת ההלכה?

אמנם בחכמת הפהילוסופיא הגדיל לעשות, ונשא וגבה מאד בעיני כל חכמי לב מן היהודים גם מן העמים, ובדוריות שאחריו אמרו עליו כי גבה בשכלו על כל הפהילוסופים בזמנו בין מחכמי ישראל בין מחכמי אדום וישמעאל (אור החיים פי"ב טר' יוסף יעבץ). ונאמן אלינו מה שהעיד ר' חסדאי על עצמו באמרו כי נפקחו עיניו במלאכה ההיא הפהילוסופית (הקדמת אור ה'). ובאמת ספרו אור ה' יקיים לנו זאת העדות. בספר הזה יראה לעינינו החכם קרשקש לאיש המושל במכמני ספרות הפהילוסופיא בזמנו, ידע מחקרי חכמת היונים על בורים, אף רפויני זאת החכמה ושבריה, ובעמק שכלו הצליח להוליך שולל את משפטיה, ובזה בטל דעות הפהילוסופי בני עמנו ובראשם דעות הרמב"ם הפהילוסופיות אשר בנה מחקריו על מופתים לקחים מחכמת היונים אריסטו וחבריו וכל הנמשכים מן הפהילוסופים הערביים אחריו ובכן בהכשל עוזר נפל עוזר. ואחרי שלפי דעתו סתר זאת החכמה והכניב מופתיה, וע"ז זה פור התפוררו מחקרי הרמב"ם אשר הם ילידי אלה המופתים הגיע אל התולדה, כי המסירה את הסבוכה בעיני האמונה והמאירה כל המחשכים היא התורה לכך (סוף ההקדמה). אמנם אף אם נניח שכל המופתים הפהילוסופיים אינם עוד מבוזרים באור מופתי, ואין בהם כח להעמיד שרשי האמונות כשלמות בלתי אם יתאמתו מצד הנבואה והקבלה, ושיש להשיב על כל מופתי הרב והגותן האמת בכל הדרושים האלהיים האלה לא הושג עד עתה מפאת הפהילוסופים בשלמות (מ"א כלל א' פ"ב), ונניח גם שצירקו חקירותיו ביהר יסודות האמונה, כמו בבחינת התיארים, והידיעה, והבחירה, וההשגחה, והנבואה, ובהשארית הנפש, ובשכר ועונש וכדומה להם אשר בכל אלה סר מעט או הרבה משימת הרמב"ם והחכמים אשר בדרכו הלכו, בכל זאת לא טוב עשה בדבר אחד אשר בקנאתו, בתשוקת פלפולו, ובחפצו למתור ולבטל שיטת הרמב"ם נהפך הפהילוסוף החוקר לכל תכלית לאיש המאמין לכל דבר עד שנראים הדברים כאלו

(8) כן סבור כנ"ס בשו"ת תרא"ש וע"י לעיל פ"ו ובשו"ת הריב"ש סי' כ"א כתב שבארצות המערב לא יסודו פסקי הרמב"ם וע"ש סי' ק'. ובעיר ולינציה היו דנין ע"ס הרמב"ם מכת הפסכתם (שם סי' ק"ה וסי' רצ"ו). וכי בקלעת איוב חכמו תקהל לדון ע"ס הרמב"ם (שם סי' ש"ה) וכן נמצא בריב"ש עוד כנ"א יגב בתשנ"ק. (דו"ר ח"ה)

כאלו עשה לו לחק לערות כל דעות הרמב"ם עד היסוד, עד שגם אמינות מכלות שנחשבו בעיני הרמב"ם לדבר תהו והבל לא מצד סמיכתו על מופתים פהילוסופיים, כי אם מפני שהשכל הבריא לא יסבול אותן והנפש המושכלת תגעל בהן, הוא משתדל לחפות עליהן ולחייב להאמין בהן מפני הקבלה. ובענין הדברים שהיו בעיניו קבלה לא עשה הכדל בין מה שהוא קבלה כוללת ומקיימת כמו משיח ועולם הבא, ובין קבלה אשר שרשה במדרש הכתובים אשר אינה קבלה באמת כי אם סברה והשערה, או קבלה שנשתרשה בהגדת העם ובאמונות מפלות, עד שהיה מצדיק הדין על האמונה בלחשות וקמיעות אשר הרמב"ם אמר על העוסקים בכמו אלה שהם מן המשוגעים בבני אדם, ואשר כבר לפניו רב האי גאון חרץ משפטו עליהם לאמר על הרגילים בקמיעות ולחישות פתי יאמין לכל דבר (מעם זקנים ג"ד) וכמה נתן נפשו זה הפהילוסוף, ואף גבה בשכלו על הפהילוסופים, להציל כבוד השרים מיד המכחישים במציאותם, ואף שהורה שהם מהדברים הנעלמים ושערי חקירה כמעט נעולים אין לנו לזוז מקבלת רבותינו ז"ל שאמרו שיש בהם דברים בבני אדם ודברים כמלאכי השרת, ודברנו מנגלול הגשמות לא יכול להתעלם ואמר שלפי תכונת נפש האדם שהיא עצם שכלי מוכן אל ההשכלה הלא ההעתק בה דבר בטל ועל כן דלתי החקירה בה נגעלות, ובכל זאת אמר ואם קבלה נקבל בסדר פנים יפית (מ"ד דרוש ה' ו' ז'), ועתה מה הועילה לו כל פהילוסופותו וחקירתו וכמה כחו יפה על התלמודיים ההמימים הרחוקים מן החקירה שהאמינו כתינוק הדברים ככתבם? ואמנם הוא הדבר אשר דברנו, מסרת רבי חסדאי היתה להרוס מחקרי הרמב"ם במורה נבוכים על כל אודות. ובאמת כעוצם רוחו ובעסק פהילוסופותו חפצו בידו יצלח במקצת. אמנם עם המטרה קשר גם תכלית אשר גדולה היתה לו, והיא להכיח לפהילוסופי בני עמנו שבשום אופן לא יתכן להציל את האמונה בעזרת הפהילוסופיא, בהראותו על פי דרכי החכמה שאין בכח מופתי החכמה להוציאנו מהמבוכה, ולהורות את הנבוכים ולפור את עמיני הספקות, ולא תתאמת האמונה כי אם מצד התורה והקבלה והאמין לא יחיש למופתים מסברת השכל כי אם ישים עינו רק אל הקבלה. ויצא לנו מתוכן דעתו, שחשב שכל מקובל בעם היא מכלל האמונה. ועתה אם נתבוננה בינה בכל זה נראה כי שיטתו העיקרית בענין הזה היא טמשי שיטת הרמב"ן והרשב"א. הלא שיטת שניהם היתה שכל שהקבלה הנחתו לא תנצחנו החקירה. ובכלל קבלה הוא כל מה שכתוב בתלמוד או במדרשי קדמונינו (עי' לעיל פ"א ופ"ג), ואין בין שיטתם לשיטת ר' חסדאי רק זאת כי הם לא היו מכחישים שרוב שרשי האמונה והקבלה מאומתים במופתים פהילוסופיים כאשר גדרם הרמב"ם, אבל הוא הכחיש זה באמרו שאין להעמיד האמונה במופתים שגם המופתים שהביא הרמב"ם כזבים, ולא יתאמתו עקרי האמונה רק מצד הנבואה והקבלה שעל כל המופתים יש תשובה נצחת.

מקום שבתו של רבי חסדאי היה בראשונה בברצלונה ואחרי כן בסקסטמה ושם היה עד יום מותו, שנת הולדת אותו לא נודע לנו גם לא שנת מותו, רק זאת ידענו כי בשנת ק"ע השלים ספרי אור ה', ואז היה כבר בא בימים, בקרב שני ימי חייו פעל האיש הזה גדולות, הרבה תורה וחכמה למד. הרבה דעת למד את בני עמו, מובות גדולות עשה עם ישראל, גם הרבה תלאות וצרות נשא סבל עמם. הוא הנבר ראה עני בשבט עברתו אשר הונף על עמו בלי חשך בכל מלכויות ספרד. פעם פה פעם שם ראה הוה על הוה כא שבר על שבר. ראה הרדיפות וההרג הרב ביהודים אשר כשוד משרי באו בשנת מאה וחמשים ואחת לפרט, ראה חירבן הקהלות הקטנות עם הגדולות. זכרון המאורעות הנוראות אשר השיגו את הקהלות בשנה ההיא רשם

רבי חסדאי עצמו באיגרת אשר שלח ליהודים אשר בפרסינגאן, שם יספר מאשר קרה לעיר אשכנזיה רבתי ע"ה, היא היתה למאכלת אש ויושבה היהודים נהרגו מיד שיסיהם ההמון הפרוע, ורבים המירו דתם באונם להציל נפשם ממות. משם עבר הכנס על עיר קורטבה אשר גם היא היתה לחרבה ועל יושביה כליון חרוץ, אחרי שני שבועות נפל הנורל על מולטילה העיר הגדולה לאלהים אשר בה מסרו רבים את נפשם על קדושת השם, ובתוכם רבי יהודה בן רבי אשר דור רביעי לרבינו אשר בעל הפסקים⁽⁴⁾ וגם שם רבים המירו. ובמשך הימים האלה עשו האזכורים כלה עם שבעים קהלות אשר בגלילות אלה העיירות הגדולות. ולא ארכו הימים וקמו הרוצחים על קהלות וליניציה, מיוקרה היושבת על אי הים ועל ברצלונה, אשר שם לא נשאר עוד איש אשר בשם ישראל יכונה, ועל קהלות לורידה וגירונדה, סוף דבר במלכות וליניציה לא נשאר יהודי בלתי אם במקום אחד הנקרא מורבריה, ובמחוז קטלוניה נשארו יהודים בערי הסגנים והפחות אשר שם לא שלחו בהם יד אחרי השתדלות הנמרץ והפזור הרב מכל רכושם ולא נשאר להם בלתי אם גויתם. כן ספר רבי חסדאי את סאורעות זמנו אשר ראה מטראה עיניו, והנה בימי התלאות האלה חוות קשות נראה לו ובלי ספק ממנה התפעל כי הפך לבו לשנוא את הפהילוסופיא תחת אשר לפניו קראה אחותי, כי גזר משפטו כי אין טוב להחזקת האמונה כי אם ללכת בדרך תמים ולהאמין כתינוק בלי חקירה ובלי דרישת מופתים. הנה ידע את כל אשר נעשה ראה ונתן אל לב, מי היו הנותנים את נפשם על התורה ועל הדת? הרבנים התמימים והחסידים. ואמנם הפהילוסופים שברור, הם המתפארים שהם מכירים את בוראם במופתים ורואים את חכמת התורה באספקלריא המאירה של הפהילוסופיא הם היו בעת הגזרה, הראשינים אשר לא יכלו כלכל את האונם אך מקצתם אשר המירו רק בניהם אבל כלם נשארו יהודים נאמנים, רבים אשר היה תחלתם באונם וסיפם ברצון. אכן לא מעט מהם אשר היו למארה לבית ישראל כי אחרי המרתם היו מצירים לבני עמם אשר נפרדו מהם, הם האחים מלפנים באו כמענות על דת אבותם והציקו לאחיהם, אשר נשארו בדם, בדברים מכאיבים להעבירם מאמונות ישראל. גם אשר היו לפניו רבנים בקהלות ולטרו תורה וחכמה רבים כחשו באמונת אבותם והיו מסיתים ומריחים אחרים לסיר מאחורי היהדות. ורעה גדולה מזאת עשי כי בקנאה גדולה חפשי עולות בתורתם ונתנו תפלה במנהגיהם, שמו את הכומיים על היהודים והיו גם מלשינים עליהם ומוסרים אותם לסלכות, ואילו הלכה המלכות אחרי מחשבותיהם לא היה נשאר בכל ספרד שריר ופלוש מן היהודים⁽⁵⁾. ועתה אם נתבונן בכל אלה נבין את מחשבת רבי חסדאי אשר חשב על ישראל בעת הרעה הזאת ונבין מה ראה על ככה כי נהפך בו המשכיל לקנא, הפהילוסוף לצורר הפהילוסופיא. הנה הוא ראה עין בעין כי בזמנו היה הדרך להעצים אמונת תורתנו על ידי מופתים מחכמת היונים כאשר עשה הרמב"ם לתתו לא דרך, וחכמת הפהילוסופיא היתה להם לקללה נמרצת. וכן אמר מפורש בהקדמת אור ה': עם היות כונת הרב בזה רצויה קמי היום עבדים המתפרצים והפכו למינות

(4) ר' יהודה הוה היה בן בני של ר' יהודה בן הרא"ש וקדש השם ברבים עם כל בני משפחתו ולמסריו (מכתב ר' חסדאי הנזכר בפנים). מושבו היה בסולטילה ושם היתה מיתתו. הריב"ש כתב אליו כחה תשובות בחיבה יתירה ע"י סי' ר"מ וסי' רע"ג וזאת התשובה כתב אליו לבורגיש וסי' רפ"ה לסולטילה וממנה נראה כי היו לו שם מתנגדים וע"י סי' רצ"ח.

(5) אחד מאלה המסורים המצירים לעמם היה המוסר שלמה הלוי דבורגיש ששם גיותו פולוס בורגניוס די סאנמא טאריא אשר בהתנצרו היה בן ארבעים שנה. ונרעץ ח"ה צד 84 הושב שהוא אותו ר' שלמה הלוי דבורגיש הנזכר בתשובות הריב"ש סי' קפ"ו. קצ"ב, והדבר קשה להאמין כי כשהרב הריב"ש אותה תשובה לר"ש הלוי עוד היה בסרקסטה וזה היות כמה שנים קודם שנת קנ"א ובעת ההיא היה שלמה זה עוד צעיר לימים, ואין להאמין שהריב"ש יחיד בדורו וזקן יתייב לו. מה ידענו ולא תדע. וע"י גם בהכרם הנ"ל. (דו"ד ח"ה)

למינות דברי אלהים חיים, פקח את עיניו וירא והתבונן כי אך טוב לישראל לשמור רגליו מדרכי הפהילוסופיא שהם מסוכנים, והורהו הנסיון כמה חללי אמונה הפילה בזמנו וכמה רעות נצמחו ממנה לכלל האומה ואין טוב כי אם ללכת המים אחרי קבלת רבותינו היא תאמצנו באמונה והיא תסעדנו ביום מסה. וזה היה התכלית האחרונה לחבורו אור ה'. ואמנם הדרך אשר הוא ברה לו להשיג את זה התכלית אף הוא היה גאות יותר להגיע אל מטרתו נכון ובטוח מן הדרך אשר ברו להם המחרמים בימי הרשב"א. הם לא נתנו דופי בפהילוסופיא כי אם בעוסקים בה ותועים מדרך התורה אבל היא נלחם בפהילוסופיא עצמה בדרך פהילוסופיא, הוא סכויב מופתיה ומראה שעל כלם יש תשובה, והדרך הוה יותר נאות להסיר מאחריה מכל החרמות, ואמת הדבר כי גם בחלק השני "נר מצוה" אשר חשב לעשות היה מעמד זמנו נגד עיניו, והיתה דעתו כי אין טוב רק להשיב את דרך הדרישה בתורה על איתנה הראשון אשר היה לה מימי קדם, וכל תלונתו על הרמב"ם היתה כי מה שבמשנה תורה חתם תורה בלמודים וחשב כי הוא כלל התורה ולצדו אין צורך לספר אחר דומה מעט בעיניו לבטול תורה, ולבכו יחשב אם בכל עת לא יעשה כן בישראל לרפות ידים מן הלמוד במקורי התורה שבעל פה. בעתות הרעות ההן ראוי עוד יותר להחזיק את התורה ללמוד וללמד כימים הראשונים ולהשיבה על כנה כקדם. וכן אמר בהקדמה הנזכרת: ותתמה הגדולה ומפליאה העצומה איך עלה על רוחו (של הרמב"ם) ואיך דמה שיונתו כל ספרי זולתו מהקידמים ותהיה כלל התורה שבעל פה מסורה לחבורו עד שקראו משנה תורה. ואולם בדרורות הללו אשר תכפו הצרות משונות העצומות היה מה טוב להכין הדרך שיושג בנקלה שלמות הידיעה במצות התורה ובתלמוד בדרדוק גדול ובשמירה רבה. ועתה סבואר מזה כי בכל אלה היה מעמד זמנו נגד עיניו ועת לעשות היה, ויען כי תכלית החבורים היתה לסבראשנה מפני תקון עמי שהשעה צריכה לו על כן רצה שתקון זה יהיה כללי ולא יצא מאדם יחיד כי אם יהיה תקנת חכמים רבים וידועים, ובעבור זה לא נגש אל המלאכה כי אם בהסכמת חשובי החברים בעזרתם.

עם החכם רבי חסדאי קרשקש ולצדו האיר פני איין ספרד כימים ההם עוד תלמיד אחד מתלמידי רבינו נסים והוא הרב רבי יצחק בן ששת ברפ"ת המכונה ריב"ש. הוא נולד בוליניציה בשנת ה"א פ"ו לפ"ט, והגיע לשני גבורות ומה כאלגיר בשנת קס"ח ושם היתה קבורתו ומצבת קברו עוד קיימת עד היום הזה⁽⁶⁾, בנעוריו למד לפני רבו הרב רבי חסדאי בן יהודה (שו"ת ריב"ש סי' שכ"ב) והוא היה זקנו של רבי חסדאי בעל אור ה'. ואולי היתה ישיבתו לפניו בוליניציה. גם ישב לרגלי הרב רבי פרץ הכהן שמוכירו כמה פעמים כתשובותיו. אבל רבו אשר רוב תורתו ממנו היה רבינו נסים וזה היה בברצלונה כי העתיק שם אהלו עם כל משפחתו⁽⁷⁾. את רבו הזה כבד כאשר יכבד איש מלאך אלהים ואהב אותו כבן את אביו. ואוי לאיש אשר מלאו לבו לדבר ברבו או להקטין את מעלתו בפניו. כאשר נראה מכל משפטי חייו היה הריב"ש ענוי מתון, עובר על מדותיו ואוהב שלום ולא על נקלה בא לידו רוגז וכעס, אבל נגד מי אשר העיז פניו לפגוע בכבוד הר"ן שבה ענותו עוב מתינות

(6) נרעץ בספרי ח"ת צד 28 קבץ שנת לירתו 1810 (ח"א ע') וש' מתו 1406 (קפ"ו) וב' שיעור מולדתו ברצלונה וכבר בסל דבריו ר"ד קיפמאן במ"ע של נרעץ ש' 1832 צד 86 וש' 1888 צד 190 ואחריו ר"א אשלם בהכרם צד 5—5 ומלא דבריו בתוספת ראיות ואחריות נמשכתי בנפסי. ועי' תשב"ץ ח"ב סי' קכ"ח.
(7) אסוי היתה בברצלונה עד יום מותו כסבואר בתשובה סי' ת"כ וכן אחיו רבי י' ה"ד ח' ויהי יושב בברצלונה הוא ובניו ביתו אחיו חוה היה חכם גדול וכמה תשובות יש כשולח הריב"ש שיצאו מתחת ידו שניהם. ר' יהודה מת קודם הריב"ש.

מתינותו ולא נשא פנים לכל אדם אף אם היה חכם כדניאל. חכם אחד ישב בישיבה בקהלת מיוקרה הוא רבי שלמה הצרפתי בן הקרוש רבי אברהם הוא היה חריף ומתגדר בתורתו לאמר אני ואפסי עוד, הריב"ש כתב לו תשובות ותמיד הפליג בשבח חריפותיו, אמנם פעם אחת עבר ר"ש גבול והתפאר בגודל לבבו כי הוא אל נופל מן הר"ן בתורה, וכתב אל הריב"ש: היה בדעתי יהיה לי (הר"ן) כאח ברע ועל דעת כן נתישבתי אצל גבולי. כמעט קרא המורים האלה והנה חמתו בערה בו וכתב: דמית היות תהיה כמותו הן זאת לא צדקת חוץ מכבודך ואף אם גבהת כגבהי שמים ישנו גבוה מעל גבוה שאין ערוך אליו בכל חכמי ישראל ואין להשוות, כלם לפניו כקליפת השום וכגרגר שומשום (שם סי' שע"ה), אבל גם רבו כגמול אהבתו השיב לו, כאב את בנו רצחו והתימר בכבודו (סי' ש"צ).

תחת שואה ומשואה קורות חייו התגלגלו, כבר בשכתו בכרצולנה פגעו בו תלאות כי קמו עליו בני בלעל רעים וחמסים מאחיו היהודים, עליו ועל רבו רבינו נסים ועל חבירו רבי חסדאי ועל עוד אחרים מנכבדי הקהל ומסרו אותם למלכות והיו נתונים בערבון על לא חמס בכפיהם (סי' שע"ו ובכ"מ), משם נקרא להיות רב ומורה בסרקסטה וזה היה בעוד רבינו נסים חי, וגם שם לא ראה במובה. כי מדי בואו שם וראה שנוהגים במקצת דברים מנהגים לא טובים בעיניו, וישם אל לבו לשנותם, עמרו נגדו אחדים מחכמי העיר החשובים ונתנו מכשולים על דרכו והניאו את אשר יום לעשות לתקן קהלתו (שם סי' שפ"ב). וביחד היה הריב"ש קובל על אחד מן החכמים אשר בסרקסטה – אנפריד שולדין – שהציקו בהתנגדות והיה מספר תמיד בגנותו בפני מבקשי רעתו (שם סי' שכ"א). ולא מעט הרוגנים עליו בקרב קהלתו כאשר נראה ממה שכתב לחכמם דון שלמה הלוי (שם סי' קצ"ב): לבי כל עמי ואוני הכבד ועיני השע כי פתחו עלי פי מרמה ופי רשע ממוצא דברי אל עם קרוש לתתם חטאת ולכלה פשע. ומי יודע אם לא מפני המחלוקת גמר בלבו לעזוב את העיר הזאת ורצה לקחת את הרבנות בקלעת איוב קטנה ממנה (שם), ואף כי חזר ממחשבתו ולא עזב את סרקסטה לבקשת ראשי העדה וגם יען כי בעלי ריבו התנחמו על מעשיהם ופייסוהו (שם), בכל זאת ישיבתו שם היתה לו על אפו ועל חמתו, ולא ארכו עוד הימים ויעזוב את סרקסטה ויקבל את הרבנות מראשי קהלת ולינציה, אכן גם שם מנוחתו לא התמידה כי שם באו עליו ימי עניו ומרדו בהרדיפות העצומות וההריגות בשנת קנ"א והיו חייו תלויים לו מנגד⁽⁸⁾ עד אשר עזב את הארץ להציל נפשו ממות, והאלהים היה בעזרו כי נמלט מתוך ההפכה ומצא מקלט לו באפריקא הצפונית. אלה הם קצות קורות חייו בעודו בספרד אבל תולדות חייו הן הן פעולותיו בתורה ובחכמה ובצדקותיו אשר עשה.

גדול היה האיש הזה במעשיו הטובים ונכבדות מדובר בו במעלות נפשו ובמדות נשגבות. הולך תמים היה ופועל צדק במשפטו ובדינו על כן נהרו אליו רבים למשפט בין איש ובין רעו וישובו עליו בדברי ריבותם עוד זה מדבר וזה בא (שו"ת ריב"ש סי' ש"ח). ולא רק הקרובים אליו כי אם גם הרחוקים אליו ידרשו. וכן מתנצל לאחר

(8) ידירי ר"ד קויפמאן העירני על ס' דברי יוסף לר' יוסף ב"ר יצחק סמברי המובא בס' סדר החכמים של החכם רבי אברהם נייבויער צד 128—130 ששם מסופר מכריתת הריב"ש למיורקא, וששני בניו ר' ששת ור' שאלתיאל נדונו בשריפה בדבר עליה לעיני אביהם. וכתב מצרות הריב"ש באפריקא ושגם במותו לא נהנו בו כבוד וכי נשאר קברו בלי מצבה עד שתמנונשים מקשמיליא בשנת רנ"ב בנו ציון גדול על קברו וכתבו עליו בכתבים אשר תול' ר"ד קויפמאן הנזכר. וכי יודע אם לא חפרו ר' יוסף חזק על חמדת. כי מדברי התשב"ץ בכ"ס נראה כי יותר מאשר נהג בו כבוד בחייו — כי איש ריבו של הריב"ש היה חרש"ן — נהג בו אחרי מותו וע"כ אין להאמין כי נתן החרש"ן לחשילו אחרי מותו עד שאפי' מצבה לא העמידו על קברו.

לאחד משאליו על כי אחר להשיב: אל תתמה על החפץ כי סבוני גם סבבני והקיפני שאלות חבילות מארץ מרחקים משאלים כענין בדברים גדולים (שם סי' רס"ב). אין כסוהו במחינות, בנחת ושובה נהג עם כל אדם, מאד היה חס על כבוד הבריות, ואף אם היה רוחה בשמאל היתה ימינו מקרבת. גם בפשע אדם היה רע בעיניו לבזותו (סי' קע"א סי' רט"ו), ואף כי לקפה פרנסתו ולירד עמו לחייו בחפזון (שם סי' ק"ט). הרבנים גם פרנסי הקהלות היו קשים בעת ההיא יותר מדי נגד העבריינים, ועיושי ממון גם עיושי הנפש נדויים וחממות היו מעשים בכל יום, ולפי דעתם היתה השעה צריכה לכך. ובאמת גם הריב"ש לא נופל מהם גם הוא בירו החזקה השתדל בכל עז לגרור גרר ולעמוד בפרץ הזמן (בכ"ט בתשובותיו). אמנם גם בזה היה מתון מאד ונוטה תמיד יותר לדון את האדם לכף זכות בכל אשר יוכל (סי' רמ"ט). ואמר תמיד: ראוי לדין להקל בעונשים כיכלת ירו ולפי הישר (שם סי' קע"א), ואין לדין אלא מה שענינו ראות לפי הזמן ולפי העובר (שם סי' רפ"א), גם נגד המוסרים אשר בשום ענין לא נתנו להם חנינה היה הריב"ש מתון במשפטו (שם סי' רל"ד). היסוד לכל חמדות האלה היה אהבתו את השלום. אוהב היה השלום עם כל אדם, והיה בכל עת השתדלותו להשלים גם עם מריבו לעבור על מדותיו ולסלוח למי שחטא נגדו (שם סי' שכ"א). כי מאד היה מכיר את רוע מצב הקהלות בספרד בזמנו. כי אין גם אחת אשר לא היו בה רוגנים ואנשי מדון. וכמה פעמים מתאונן רע על בני זמנו וארצו. בפרט על היותם בועטים ברבנים. וכבר ראינו כמה המרו את רוחו בסרקסמה ברצותו לבטל קצת מנהגים לא טובים לטוב להם והם שלמו לו רעה תחת טובתו. וכתב לרבי עמרם בן מרדכי – זה היה בהיותו כבר במערב – וכבר בקשתו ממך כמה פעמים לכל תדקק לשנות מנהגם אם תרצה לעמוד עמהם בשלום (שם סי' קנ"ח). המרה אשר היתה לראש כל מדותיו היתה הענוה, מנהגו ומדבריו בענות עם כל אדם כאלו היה האחרון מן התלמידים. באגרותיו אשר כתב לשואליו מדבר תמיד בהכנעה, ואף אם קטנו עבה ממתני השואל רגיל לכתוב לו, מה ידעתי ולא תדע ואינך צריך לחכמתי אבל לעשות רצונך חפצתי על כן אודיעך דעתי ואיני אלא כנושא ונותן (בכ"ט). מעולם לא אמר קבלו רעתי ובפרט אם כתב פסקו אל שואלים תיץ למקומו, אך אמר אין רצוני לצוות ולגזור חוץ למקומי (סי' קנ"ד). וגם במקומו היה נזהר מאד בנזרותו, ומדעתו כי לא ישמעו לקול מורים אמר בשם שחייבים לומר דבר הנשמע כן חייבים שלא לומר דבר שאינו נשמע ומוטב יהיו שוגגין ואל יהיו מזידין (סי' קכ"ב קכ"ו ובכ"ט). פעם אחת כתב תשובה למיורקה בדיני רבית והודיעו החכם רבי וידאל אפרים כי לא נתקבלה תשובתו, ועל זה השיבו איני חושש כי לא קבלוה כי הם רשאים ולא אני אכן אין האמת נעדרת אם לא תקיבל ממי שאמרה (שם סי' ש"ט). מרוב ענותו ומאהבתו לתחזיק את השלום היה מבטל דעתו מפני דעת שכנגדו אף אם זה שכנגדו היה איש ריבו לכל דבר הן הר"ר דוראן שהוא רבי שמעון דוראן בן צמח בעל שו"ת תשב"ץ הלא היה מנגדו של הריב"ש כאשר נראה עוד במשך ספורו, ובכל זאת במל דעתו מפני דעתו אף שירע בנפשו כי אותו האמת⁹). אמנם כאהבתו את השלום אף כן אהב את האמת. רובר אמת היה בלבבו ומורה על האמת. במכתב אחד שכתב לרבי שש טוב הלוי בכונגיא ששמעתי: עם היות למה שעשה לי ר' דוראן יותר חייתי חפץ

דכאו

⁹ בתשובה פ"י ל"ח כתב לרבי עמרם בן מרדכי ביהראן (Oran) שלא ישנה מנהג וכו'. וראת מה שקרה לי כאן אני ידעתי שכל הנשים ממיורקה נהגו לחוץ ראשן בנתר. שקורין קלידה בשעת מביילת וזה אמור וכן ומביא ראיות על זה וכו' חר"ה לנשים הבאות משם לאלג'יר, ואח"כ חר"ה ר' דוראן להיתר ויען שחנשים שומעונו להקל ע"כ מסך ירו מזה שלא יאמרו כי מוציא לעז במנהג מביילת וכו' ע"ש ובשו"ת תשב"ץ ח"א. (רוד' ח"ת).

דכאו מאשר חצתי צדקי עם כל זה לא אעשה תורתי פלסתר... כי מה שחורה כדון הורה (שם סי' ק"א). במקום הצדק והאמת לא נשא פני איש אף אם כנוכה ארזים גבוהו אם בחכמה אם במעלה פקידתו בעמו. הוא היה האיש אשר התנשא כארי לדבר משפטים עם הרב רבי מאיר ב"ר ברוך הלוי הושב ראש באשכנז בעיר וויען ומצודתי פרושה על כל ארץ אשכנז אשר כמושל בכיפה רצה להכריח את אנשי צרפת לקבל עליהם רב כרצונו את רבי ישעיה בן רבי אבא. מרי יען היותו מוסמך מאתו. ולחעביר את רבי יוחנן בן רבי מתתיה אשר נתג ברבנות בפנים אחרי אביו ברצון הקהל ובפקודת המלך (עי' לקמן פט"ו). והנה אך הריב"ש אשר היה מושבו או בספרד אך הוא היה מבקש את הנדרף ולא היה נושא פנים להרב הלוי ואמר: איך יצא דבר כזה מלפני מהר"ם הלוי ליטול שררה ולגזור בארץ לא לו. ואף כי הוא מופלג בחכמה ומופלג בזקנה אין לו לגזור במלכות צרפת בלתי רשות קהלות המלכות ההוא ובלתי רשות הרבנים והחכמים שבמלכות (שם סי' רע"א). אלה הם קצות מדותיו אשר היו מנהיגו בדרך חייתו.

בדרכי למודו היה תלמיד נאמן לרבו, בקי כדורי תורה מפלפל חריף, אך לא כדרך בעלי הפלפול הבונים מעליותם על חודה של מחט ומעקשים הישרה, כי אם פלפוליו ישרים למוצאי דעת ונוסדים על מוסד סברה משכל הישר. על זה עדים כל תשובותיו הארוכות והקצרות, וכן העיד הוא על עצמו כי אין זה מדרכו לעקש הישרה ולמחר את חשרץ מן התורה (שם סי' קמ"ו), ופעם אחת הוכיח את החכם החריף רבי מנחם הארוך על אשר לא הלך בדרך הישרה בפלפולו. וכתב אליו: ראוי שתדע ותשכיל כי ראוי לכל חריף ומפלפל לשמור את דרך עץ החיים... ומה בצע אם תרב פטיות בידו... ותהי האמת נעדרת (שם סי' רכ"ט). כרבו הר"ן משתדל תמיד ליסד סברותיו על ראיות עם שהסברות מצד עצמן מוכיחות עד שאינן צריכות ראיות¹⁰, גם חכמי הדור אשר באו אחריו סמכו על סברותיו יותר מעל סברות פוסקים אחרים (שו"ת אבקת רובל סי' ע"ג). וראינו גדולים ומוזנים מן האחרונים מדקדקים בסברותיו ונושאים ונותנים בהן וחוזרים לפרש ולישב (שו"ת מהר"ם ח"א סי' ק"ב ובכ"מ). גם בדרכי ההוראה היה לו רבו לעינים. וכתב מפורש במכתבו להר"ן שהוא חושק לרבקה בדרכיו וללכת בעקבות מדותיו להחמיר ולחוש ולדקדק בכל מה שאפשר (ריב"ש סי' שפ"ח). מאד היה רע עליו המעשה אם ראה קצת מן המורים משתדלים למצוא קולות בדברים שנהגו בהם איסור עד עתה. אחד מחכמי הארץ החשובים ר' חיים בן גליפה הרב בפלוגנה אשר במדינת נבארא, היה מורה באווה דברים להיתר אשר היו נוהגים בהם איסור. והוכיח היתרו מן הסברה ומעצם הדין. ויהי כאשר הגיעה השמועה אל הריב"ש התרגזו כל רגשיו וכתב לו תוכחה מגולה והזהירו לבלתי עשות ככה לכל ישים אשם נפשו להתיר הדברים המפורסמים באיסור, ואם חכמת חכמת לך, ומתוך חכמתך נראה לך להקל ולהתיר להלכה אל תורה לעשות מעשה יהיה לך אשר לך ולא יהיה לזרים (שם סי' שצ"ד). ואמנם הדברים אשר התיר זה החכם אינם שווים בנוק הרגז אשר התרגז הריב"ש אודותם והרעיש עליהם את העולם. ובלי ספק ידע הריב"ש

10 עי' סי' קנ"ח שכתב לר"ע הנ"ל שרצה לאסור מנחם שהאבילים חולקים כל שבעת לבית הקברות מפני שלקחו זה תמנהג מן הישמעאלים ואמר שהוא אסור משום ובהקפותיהם לא תלכו ואמר תריב"ש שאין זה חקק שאם אתה אומר כן אף אתה תאסר להם ההסדר מפני שגם הם מספרים. ועי' סי' קס"ד סברותיו בענין אין שבות במקדש.

11 קונטרס הראיות של זה הרב על היתריו לא נתקיים אך משתו' ריב"ש נדע קצת עניניו. א' התיר לסרוק במסרק בשבת, משום דבר שאינו כהכחון והכחיש שהסרוק פסוק רישא ותריב"ש בשל דבריו. א' אין זה (דו"ד ח"ה)

הריב"ש בנפשו כי לא ישוו לדיב בעבורם עם איש גדול בתורה ויושב בישיבה ולדבר אתו משפטים. אבל מבואר מתוך דבריו כי גם בזה אהבת השלום היתה מנהיגו. כי כן אמר בתשובתו: וכי תאמר בלבבך מי זה בא לדרותנו בתוך ביתנו? האלהים אין זה כי אם מתוך אהבה וחבה, כי מצעורי גדלני כאב ומכאן אמי אנחנה לאהוב את החכמים אהבת נפש... ואם ידעתי איני ראוי להוכיח אהבה מקלקלת את השורה (שם). ועתה מראנה מדבר פן יהיו מחלוקות רבות עליו ויקראו אחריו מלא כל חכמי גלילות, על כן שם אליו דברתו בתוכחה מגולה ואהבה מסותרת.

מדברי הריב"ש במכתבו אל החכם רבי חיים בן גליפפה נודע כי זה החכם נחשב בעיניו לאחד מגדולי חכמי הדור. אמנם באחת מחשבותיהם שונות זו מזו. זה החכם חשב כי בזמן ההוא לא יאתה להעלים היתר בשביל עמי הארץ שיסיגו גבולות, כי כלם חכמים כלם נבונים כלם יודעים את התורה ובקיאם בדרקוקי מצות ומלאים מצות כרמון (נ"ז שם), ועל כן למה זה נרבה לאסור דברים המתירים מן הדין מפני עמי הארץ, ונעשה את התורה למעססה, שאם נפריו על המדה ונפליג לספות צו אל צו וחוסרא על חוסרא, הלא יקרה שיעשה אדם עובר על דת בעבור מעשה אשר באמת ומן הדין אין בו אף שמץ דבר מאיסור. אמנם הריב"ש היה דורש ומבקש תמיד את החומרות בכל אופן האפשרי. ואם ראה שהעם מקילים באיזה מצוה עוד היה מתאווה להחמיר יותר מדי. כבואו לסרקסטה וראה שם כי רוב מנהגיהם לקולא, התעורר וקם נגדם להחמיר עליהם. ולא נחשוב כי היה זה רק במנהגים קדושים הנוגעים בדת, כי אם גם במנהגים אשר קיומם אין נזק ובכישולם לא נושע. או בסרקסטה הגידו לו כי נהגו לקרוא את המגילה לנשים בלשון העם ומתוך מגילה כתובה בלשון העם למען ישמעו ויבינו מה שקוראים לפניהם, והנה הוציא הריב"ש את כל ריחו על המנהג הזה, ואף כי יש מחכמי העיר לא רצו לתת ידם בבטולו לא נח ולא שקט מדבר משפטים אתם וכתב עליהם שטנה אל רבו רבינו נסים לברצלונה כאילו העולם יחשך בעדם אם ישמעו הנשים קריאת המגילה בלשון המובנת להם (עי"ש סי' שפ"ח). רבי חיים גליפפה הוזה היה מן הרבנים המשבילים ידועי החכמות והיו עיניו פקוחות על משאלות זמנו ומקומו¹², אבל הריב"ש היה איש אשר לא הניח מכל מנהג קטן או גדול אף כחוט השערה.

ככל חכמי ספרד שמר פיו ולשונו מלדבר נגד הרמב"ם ובכל פסקיו והוראותיו סמך עליו. אמנם בכל זאת היה רע בעיניו אם ראה מורים על פי ספר משנה תורה אשר לא קדמה להם ידיעה בתלמוד, ועליהם אמר כי הם בכלל: והגם לבו בדוראה. לפי שלא יבין עיקרי הדברים על אמתתם כיון שלא ירע מאין הוציא הרמב"ם דין זה (שם סי' מ"ד). אבל לשואליו ממקומות שהסכימו לדון ולהורות על פי הרמב"ם לא סר ימין או שמאל מפסקיו אף במקום שפוסקים אחרים ראשונים ואחרונים חולקים על הרמב"ם¹³ וראינו בזה משפט מעוקל וחפז. הנה אין ספק כי למרות עיני המעוררים והחולקים על הרמב"ם הסכימו הקהלות לצאת מן המחלוקות לרזו על פי הרמב"ם ולא לחוש

זה עיקר חילוקי אלא שספק על הערוך. שאין ר"ש מודת בפסקי רישא דלא ניהא ליה, ואין לריב"ש תשובה על זה אלא חולק על הערוך. ע"כ לחסור יש עמוד חזק לסתור. חב' תראה פנים להתיר גבינות ש"ג וכנראה לא התיר למעשה אלא לקטנים בשני בצורת. ג' בענין סומאת כהנים וחיתור יש לו סמיכה בריף ככתוב שם בתשובה. ד' שתיקן נוסח כל נדרי ולוח מודת לו הריב"ש, ועתה מה כל התהרהר הוזה שחרר עליו.

12) החכם הזה חבר ס' אגרת תגאולת. והעתיק ממנו בעקרים מ"ד פס"ב וסמנו נראה כי היה מבעלי ההשכלה. שם סי' כמה נבואות ישעיה ודגאל שלא נאסרו על הגאולה האחרונה. ותבר ס' עמק רפאים פ' מס' שמחות ומצורף אליו מעשה חמנפת בש' ק"ה ע"י בסדר אוצר חסדרי בשם חרוב ר"ם שמינשניידער ערך עמק.

13) ע"י בריב"ש סי' ש, שפ"ז, כ"ו, ק', ק"ה, רצ"ו, שפ"ח. ובכל אלה משתדל בכל אופן להעמיד דברי הרמב"ם מפני ההסכמה.

לחיש לערעור, ואחרי שהיכנס כן היה הריב"ש משתדל להצדיק את הרמב"ם ככל יכולת ידו, ועל כל אודות אף אם בדברים מתמיהים ורחוקים מן האמת הלא טוב להחזיק ההסכמה ולא לחיש לקשיות מלחיש להן ולהציל ההסכמה באופן רחוק ורחוק. בענין למוד החכמות החיצוניות לא היה מבעלי ברית הרמב"ם. כחבירו ורעו ר' חסדאי גם הוא הוזהר מלהנות בספרי הפהילוסופיא ואמר אף הקריאה בהם, פן יטו לבנו להאמין בדבריהם (שם סי' ט"ה). אבל מאד נצר על דל שפתיו מלדבר ברבינו משה על אודות הדבר הזה או לתת דופי בספרו מורה נבוכים כי אם הוקירו מאד והצדיק מעשיו, ואמר כי בספר הזה צדקה גדולה עשה עם ישראל, כי תכלית פעולתו היתה רק להשיב לאפיקורם לסתור הראיות והמפתים שהביא הפהילוסוף (אריסטו) לקיים קדמות העולם. וכן בענין ההשגחה. ולפי שהיו בזמנו הרבה מישראל נבוכים בעקרי התורה מפני מה שלמדו בחכמה ההיא (שם). אמנם אם נאמר כי היה מזהיר מהנות בספרי חכמת היונים לא נחשוב כי היה מסואסי החכמה מכל וכל, ובוה ושקץ את סברת השכל בקצת הרבנים בזמן ההוא. אמנם כבכל עניניו כן גם בדבר הזה נמשך אחרי רבו רבינו נסים כמיו, כן גם הוא היה מבעלי המחקר השכלי. כן ראינו בקצת תשובותיו אשר בהן ידבר בחכמה בקצת עקרי הדת להתאימם עם שכלנו ובינתנו. כמו בהשתדלותו לפשר אמונת ידיעת האלהי עם העיקר מבחירת האדם (שם סי' ק"ח), אכן זאת לא רצה שיוציאו התלמידים זמנם בחכמת הפהילוסופיא פן יסכנו בה, ובבחינה הזאת לא היה מבעלי ברית הרמב"ם, אמנם מלבד זה היתה הורת הרמב"ם אור לנתיבתו חשקו וחמדתו לבו.

גם בענין מאוסו בקבלה ובסודותיה נמשך אחרי הרמב"ם, במכתב אחד לרבי עמרם בן מרואס כתב על אודותיה דעת רבותיו על זה הענין, שרבו רבינו פרץ הכהן לא היה מדבר ולא מחשיב באותן הספירות, ושמע מאחד מהמתפללים מספר בנות המקובלים והיה אומר הנוצרים מאמיני השלוש והמקובלים מאמיני העשיריות, ודרש אודות הספירות גם את אחד מהמקובלים דון יוסף בן שישן והוא תאר לו מהות הספירות וכוונת המקובלים בהם, קרובה מעט אל המושכל עד שהריב"ש אמר עליו והנה טוב מאד, בכל זאת מאן לקבל באורו ואמר מי סכנים אותנו בכל זה. והודיעו לרבי עמרם עוד מה שאמר לו רבו רבינו נסים ביחוד כי הרבה יותר מדי תקע עצמו הרמב"ם בענין הקבלה ההיא. ואחרי הודיע אותו כל זה בשם רבותיו אמר ולזה איני תוקע עצמי באותה חכמה אחרי שלא קבלתיה מפי מקובל חכם. . . . ולכן בחרתי לבד יהיה לי עסק בנסתרות (שם סי' קנ"ו). ואמנם נראה כי עם שהריב"ש לא חפץ בקבלה, ומבין שורותיו נראה כי בלבו לא האמין באמתתה, לא מלאו לבו להכחישה ולאמר בפירוש לא היא! רק מתנצל על רחוקו ממנה באמרו כי לא קבלה מפי מקובל וכן עשו כל המתרחקים מן הקבלה. אמינתם בה נשאו על שפתם רק הרחיקו מעליהם דרכה. וקרוב הדבר מאד כי סבת כל זה היתה יען כי הרמב"ם דבק בה באמונה שלמה ושמה תורה שבעל פה אשר תולדתה מסיני, והוא היה האיש אשר עיניו כל ישראל נשאות אליו, על כן מי זה ערב לבו להכחיש מה שהאמין הרמב"ם בכל לב ולא יסכן.

לערך שקידתו בתורה ולפי רוב שניו בלי ספק כתב גם ספרים הרבה, וזכרו מפורשיו להלמוד כמה דברים בספרי מחברים אחרונים (שישן מקובצת כ"ט). וגם הוא עצמו בתשובותיו מזכיר חרושיו למסכת כתובות (שו"ת סי' י"ג). וחבר גם פירוש על התורה על פי פשט ודרש (שה"ג בערכו), אך אנו אין לנו מכל כהביו כי אם מפרו שאלות ותשובות. פרי חכמתו כמשך שנים יותר מחצי שנות מאה, ורוב אלה התשובות (ידיד ח"ת)

אך גם רבות מתשובותיו כתב בימי מגוריו בארצות המערב⁽¹⁴⁾. מורשה יקרה הנחילנו הרב בספרו הזה אשר מאה ספרי חדושים לא ישוו בו. כי יתר על חכמו מעניני הוראותיו ופסקיו ומחקריו האצורים בו, ויתר על מליצותיו אשר יקדים לפעמים לתשובות ואשר יביאם מפוזרים בספר המראים מראה דמות תכונת רוחו ומדותיו, הלא הוא גם מקור נאמן לדברי ימי אחינו בספרד במשך זמן ארוך, ממנו נתבונן מצב תקהלות ומשפטיהן והנהגתן על פי הרבנים. בדבר הזה אין ערוך אליו בכל ספרי התשובות אשר בירינו ברוכין נראה את ספרד רק מצלע האור וזיה הודה והדרה, אבל בתשובות האלה חזות קשות תגלה ותראה לעינינו. השלום אבר במקהלותם, כתות כתות נפרדו העדות גורל הרבנים היה רע וסר וימררו ורובו בעלי קנאה את רבני הקהלות, זה אומר והם מתירים, זה מתיר והם אוסרים. ירהבו נער בוקן וקטנים בנדולים וכל בעלי מריבה מצאו תמיד עוזרים וסומכים בקהלתם⁽¹⁵⁾. על כל דבר של מה בכך נתנו הלוטמים נדוי, והחזיקו עצמם לתלמידי חכמים אשר יש להם לגדות או לתת עונשי ממון על מי שדבר בהם אף שהם עצמם גרמו בנזק כבודם וע"י זה גברו המחלוקות יום יום, גם רבתה שנאת עם הארץ אל החכמים על כן מאנו לקחת מוסר מפייהם, בזו לענו. לתוכחתם ובעוונתם התריסו נגדם, ותחי אחרית אלה כי רבים השחתו ורכי המוסר על הארץ וירבו ויעצמו מלשינים ומוסרים. כל אלה הרעות ועוד אחרות דומיהן עברו ושטפו בספרד, והן היו בעוכרי בטחם בארץ והיו סן הסבות על כל הבא עליהן סן הרדיפות והגזרות והשמדות. ועתה נוכל לאמר בצדק כי טובה היתה לישראל כי נצלו אלה התשובות מתוך ההפכה אשר הפך ה' הארץ למצוק ידעו דור אחרון על מה עשה ה' ככה לארץ הזאת ולקחו מוסר. אמנם עוד טובה גדולה מואת כי נצל הרב"ש עצמו מפח מוקשים והצליח לעזוב את הארץ בקרוב אליה הרעה, ונמלט מחרב האויב וילך מגולה אל גולה לארצות אפריקא וישב שם כמה מפקד רע. כי מאת ה' היתה נסכה לתת לכה אמיץ כזה עוד שארית בארץ.

ההכמים בזמן הריב"ש

השאלה

15) כל מה שכתבתי כאן ולמעלה ממנו בקהילות ומחלוקות והעונשין והמסירות והשחתת המוסר מבואר ומוכח מהשניות הריב"ש ומראת האריות לדבר על כל פרט ופרט ביחוד רק ארסנו על הסימנים שבשניות שכתם תוצאת האריות על כל מה שכתבתי. ע"י סי' קצ"ד, ר"ב, רפ"ו, רכ"ח, רל"ב, רל"ד, רנ"א, רנ"ו, ש"ה, של"א, שע"ט, שפ"ב, שפ"ו, שפ"ח, שצ"ד, שצ"ו. ה"ל"ב, ה"ה"א, תמ"ו, תמ"ד. תצ"ג, תצ"ו, תת"ח.